Materiały i Sprawozdania
Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego
Tom XXXIII
Rzeszów 2012

Piotr Łuczkiewicz, Roztislav W. Terpilovskij

Grób wojownika z młodszego okresu przedrzymskiego z miejscowości Mutyn na północno-wschodniej Ukrainie

A warrior burial from the younger Pre-Roman period in the village Mutyn in the north-eastern Ukraine

In 2009, in the village Mutyn (north-eastern Ukraine) a cremation burial was discovered by accident with rich grave goods including: a ceramic vessel, a situla made of bronze sheet, an iron sword, scabbard sword hanger, two rings, a belt clasp, a spear point, a spear butt, a shield boss / umbo, a pair of spurs, a knife, a covering, and two fibulae. The unit, which includes polyethnic and multicultural features, is attributed to the phase A3 of the younger Pre-Roman period.

KEY WORDS: Mutyn, north-eastern Ukraine, accidental discovery, cremation burial, younger Pre-Roman period

Przedstawiany grób[1] został odkryty przypadkowo pod koniec 2009 r. na prawym brzegu rzeki Sejm, pomiędzy wsiami Mutyn i Kamień w obl. Sumy, raj. Krolewieckij, w północno-wschodniej części Ukrainy. Według relacji znalazców[2] wszystkie przedmioty znajdowały się w stojącym wylewem do góry naczyniu ceramicznym; strop znaleziska zauważono na głębokości 15–20 cm od dzisiejszego poziomu gruntu. Wewnątrz naczynia znajdowały się pogięte miecz i grot włóczni oraz nakryta umbem brązowa situla, wypełniona przepalonymi kośćmi i mniejszymi elementami wyposażenia (ryc. 1). Wszystkie przedmioty żelazne pokryte są cienką warstwą patyny ogniowej, do niektórych zabytków przylgnęły fragmenty przepalonych kości. Szczątki kostne, należące do mężczyzny w wieku *maturus*[3], zachowały się w stosunkowo dużych fragmentach (nawet do 10 cm i więcej), co wskazywałoby na dość niską temperaturę stosu pogrzebowego i niekompletną kremację. Cały inwentarz przekazany został przez znalazców do Krolewieckiego Muzeum Krajoznawczego.

INWENTARZ

1. Naczynie wazowate o esowatym profilu (ryc. 2, 3), mocno zwężające się w partii przydennej, z wąskim brzegiem, nieznacznie wychylonym na zewnątrz. Wylew ukośnie ścięty na zewnątrz. W górnej części brzuśca, nieco powyżej punktu maksymalnej jego wydętości, widocznych jest pięć małych pionowych „pseudouszek". Na wysokości największej wydętości naczynie zdobione jest dookolnym, rytym żłobkiem, układającym się w motyw łagodnego meandra. Poniżej tej linii zdobione jest pionowym, gęstym ornamentem grzebykowym, przypominającym tzw. „Kammstrichmuster", jednak dość nieregularnie wykonanym. Górna część naczynia i partia przydenna są gładkie. Wysokość naczynia: 30 cm; średnica dna: 10,5 cm; maksymalna średnica: 32 cm.

2. Situla wykonana z blachy brązowej o grubości ok. 1,5 mm, z podłużnymi żelaznymi ataszami, przymocowanymi pod brzegiem naczynia dwoma nitami (ryc. 4: 5; 7). Kształt dwustożkowaty, szyjka ostro wyodrębniona od korpusu naczynia, dno lekko rozszerza się. W dolnej partii naczynia widoczne są ślady naprawy w postaci dwóch „łat", przytwierdzonych odpowiednio trzema i czterema nitami. Wysokość całkowita: 22,5 cm; maks. średnica: 22,5 cm; średnica szyjki: 19 cm; średnica dna: 15 cm.

3. Fragmentarycznie zachowany (brak większej części trzpienia rękojeści oraz sztychu) obosieczny miecz (ryc. 4: 3), tkwiący w resztkach pochwy wykonanej z blachy żelaznej[4]. Głownia w górnej części zaopatrzona w wydatne żeberko środkowe, natomiast w dolnej części ma przekrój soczewkowaty. Trzpień rękojeści w zachowanej części przybiera formę płaskiej, prostokątnej w przekroju sztaby. Długość zachowana: 67 cm; szer. maks. głowni: 5,6 cm; szer. min.: 4,6 cm.

4. Zawieszka pochwy miecza (ryc. 5: 3) z blachy żelaznej, przymocowana do fragmentu pochwy. Przewleczka krótka, prostokątna, symetryczne płytki mocujące (ramiona) owalnie wydłużone, o lekko spiczastych końcach. Długość: 7,6 cm.

[1] Omawiany zespół doczekał się już co prawda publikacji w językach rosyjskim i angielskim (np. R.W. Terpilovskij, L.I. Bilinskaja 2010a; 2010b; R.W. Terpilovskij, G. Zharov 2012), prace te miały jednak charakter przede wszystkim opisowy, z dość ograniczoną częścią analityczną.

[2] Odkrycia dokonał 29 listopada 2009 r. A. Lebed, student Gluchovskiego Uniwersytetu Pedagogicznego, członek ekipy poszukiwawczej Kroleveckogo Rejonowego Muzeum Krajoznawczego.

[3] Patrz aneks 1: analiza antropologiczna autorstwa dr I.D. Potechiny.

[4] W grobie znaleziono także fragmenty spalonego drewna, do których przywarły pokryte patyną ogniową reszki blachy żelaznej, być może pochodzące z pochwy.

Ryc. 1. Mutyn. Wyposażenie grobu. *Fot. I. Ju. Rojčenko*
Abb. 1. Mutyn. Grabinventar. *Fot. I. Ju. Rojčenko*

Ryc. 2. Mutyn. Naczynie ceramiczne. *Fot. I. Ju. Rojčenko*
Abb. 2. Mutyn. Keramikgefäß. *Fot. I. Ju. Rojčenko*

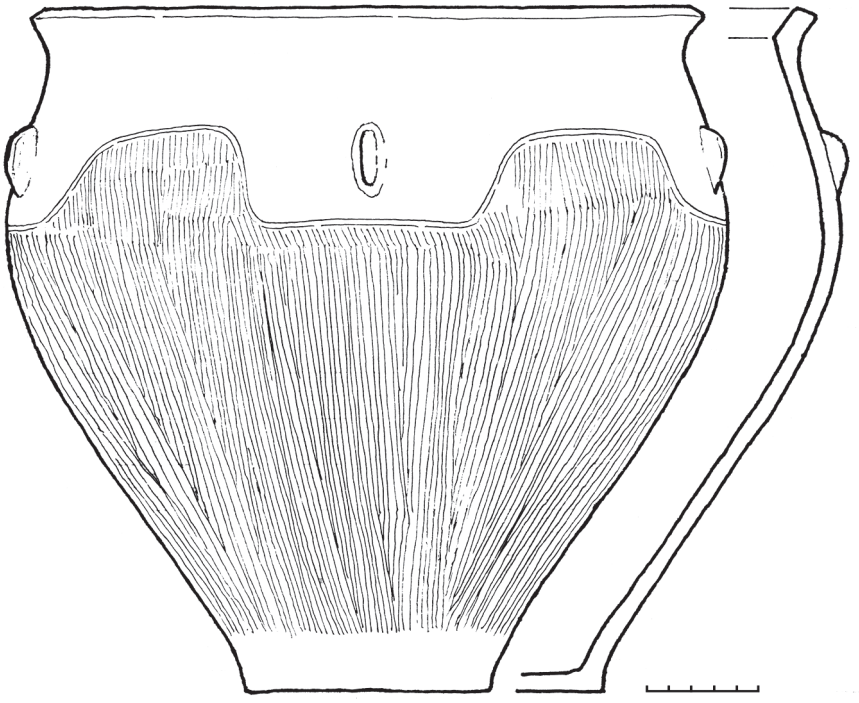

Ryc. 3. Mutyn. Naczynie ceramiczne. *Rys. R.W. Terpilovskij*
Abb. 3. Mutyn. Keramikgefäß. *Zeichn. R.W. Terpilovskij*

5. Dwa żelazne kółka o średnicy 3,7 i 3,4 cm (ryc. 5: 4–5), zdobione dookolnymi plastycznymi żeberkami. Grubość pierścieni: 8,5 i 11, 5 mm.

6. Żelazna klamra pierścieniowata (ryc. 5: 6), z dwoma wypustkami (skrzydełkami) oraz guzikowatym zaczepem (o wysokości 1,1 cm) wychodzącym ze sztaby umieszczonej między skrzydełkami. Pierścieniowata część klamry jest w przekroju rombowata (grubość: 7×8 mm), z ostrymi żeberkami. Szerokość maks. klamry: 3,1 cm; długość całkowita: 4,4 cm.

7. Żelazny grot włóczni o stosunkowo krótkiej tulei i długim, wyciągniętym liściu z nisko umieszczonym punktem maksymalnej szerokości i ostrzami przez długi odcinek biegnącymi prawie równolegle do siebie (ryc. 4: 1). Liść w przekroju wykazuje ostre żeberko. Tulejka niedokuta, ostro zwężająca się ku górze, w dolnej części zaopatrzona w otwór po nicie do mocowania grotu na drzewcu. Długość całkowita: 51 cm; długość tulei: 7 cm; długość liścia: 44 cm; szer. maks. liścia: 4 cm; średnica tulei (w dolnej części): 2,4 cm.

8. Żelazny tok, kształtu stożkowatego (ryc. 4: 2). W górnej części widoczny otwór po nicie do mocowania na drzewcu. Długość: 7,4 cm; średnica maks.: 2 cm.

9. Reperowane żelazne umbo z kolcem, o szerokim brzegu (ryc. 4: 4; 6), wykonane z blachy o grubości 1,5–2 mm. W górnej części umba, przy kolcu, blacha ma grubość 3–3,5 mm. Niski kołnierz (o wysokości ok. 1,3 cm) lekko nachylony do środka; pokrywa (o wys. ok. 1,8–1,9 cm) lekko obła. Niski, spłaszczony, „zaczątkowy" kolec (o długości ok. 2 cm), zakończony masywną gałką, został wtórnie osadzony na kopule i przymocowany od wewnątrz za pomocą ośmiu niewielkich nitów, nie wychodzących na górną powierzchnię umba. Całość została następnie zgrzana. Średnica umba: 24 cm (w tym średnica brzegu: 6 cm; średnica kopuły: 12 cm); wysokość całkowita: 5,6 cm. Umbo zaopatrzone jest w sześć płaskich, masywnych, okrągłych nitów, o średnicy 6 cm, z podgiętymi końcami.

10. Para żelaznych ostróg kabłąkowych o dużych okrągłych zaczepach (ryc. 5: 7–8) o średnicy 2,8 cm. Kabłąki mocno wysklepione, w przekroju zbliżone do trójkąta, przy przejściu w zaczepy okrągławe. Bodźce lekko wygięte, długie, w przekroju rombowate (5×7 mm). Szerokość całkowita ostróg: 6,8–6,9 cm; długość bodźców: 3,6–3,7 cm.

11. Nóż żelazny o lekko wygiętym w dół grzbiecie rękojeści (ryc. 5: 10) i wygiętym ostrzu. Ostrze przy grzbiecie zaopatrzone jest w dwie wąskie, podłużne struziny, tworzące delikatne żeberko. Rękojeść obustronnie wyodrębniona, z zachowanym masywnym nitem z zaokrągloną główką do zamocowania okładzin. Przy przejściu ostrza w rękojeść znajduje się owalna skuwka wykonana masywnej blachy, zdobionej wzdłuż brzegów parą dookolnych rowków. Długość całkowita: 15,5 cm (w tym ostrze: 11,5 cm); szerokość maks. ostrza: 2 cm.

12. Podłużne, tulejkowate okucie żelazne, z jednej strony otwarte, a z drugiej zakończone nieco szerszą okrągłą płytką, z otworem w środku, przez który przechodzi długi nit, zakończony kulistą główką (ryc. 5: 9). Średnica: 1,9–1,6 cm; długość: 2,45 cm.

13. Dwie fibule żelazne (ryc. 5: 1–2) o konstrukcji późnolateńskiej, każda z czterozwojowa sprężyną o dolnej cięciwie. Pochewki otwarte, ramowate. Kabłąki lekko wygięte, dość nisko wysklepione, w przedniej części o przekroju okrągławym, natomiast w części tylnej, poniżej punktu maksymalnej wysokości, rombowatym. Egzemplarz nr 1 (ryc. 5: 1): pochewka zdobiona poprzecznymi nacięciami; na przejściu kabłąka w nóżkę widoczna jest w pierścieniowata nakładka z delikatnego drutu; egzempl. nr 2 (ryc. 5: 2): zdobiony pierścieniowatym, profilowanym guzkiem na przejściu kabłąka w nóżkę. Długość całkowita: 7,8 i 7,9 cm; długość pochewek: 2,5 cm.

Para żelaznych zapinek należy bez wątpienia do grupy fibul o wygiętym kabłąku (tzw. „geschweifte Fibeln"). Cechy konstrukcyjne (dolna cięciwa czterozwojowej sprężynki, oraz

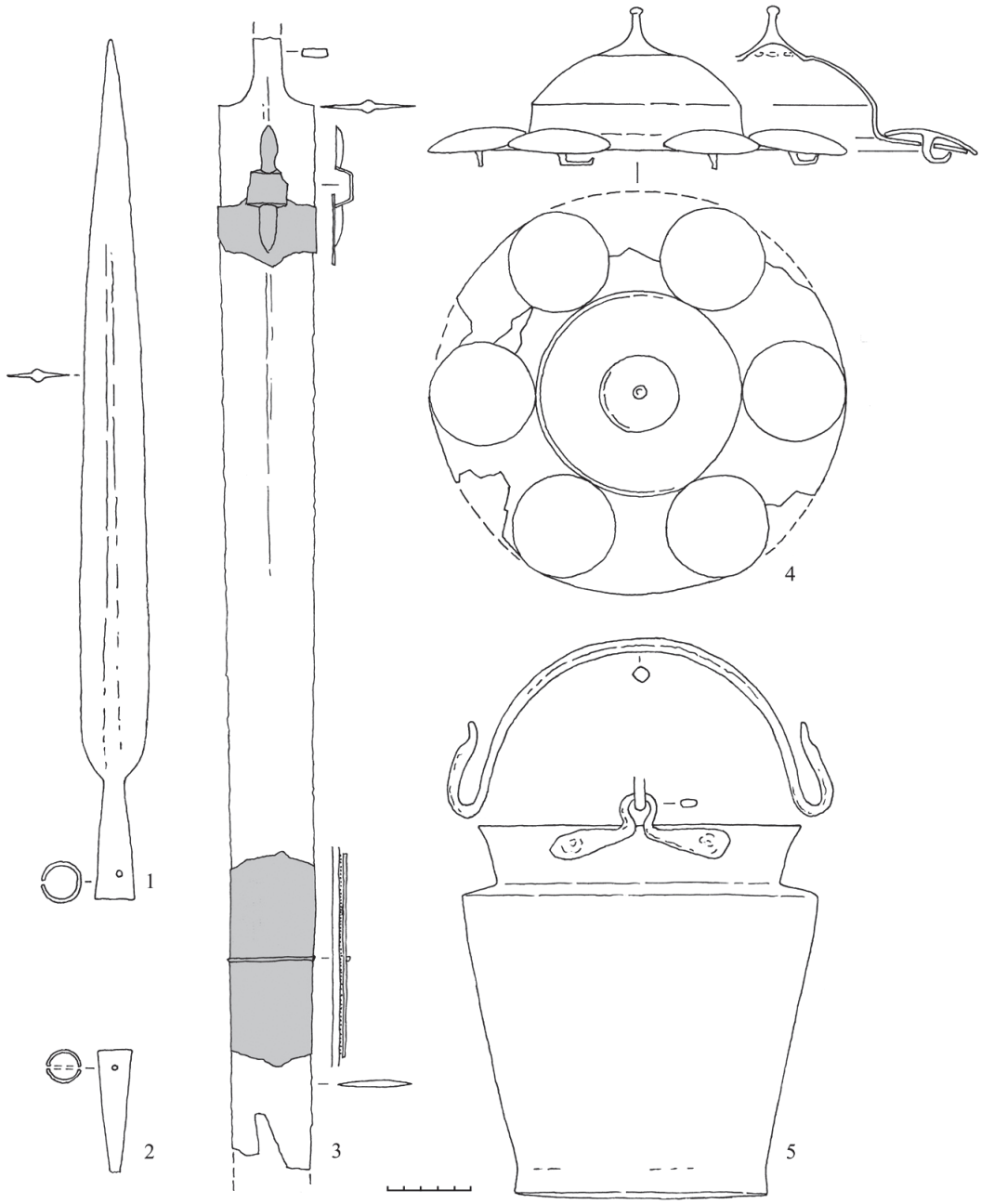

Ryc. 4. Mutyn. Wyposażenie grobu. 1–4: Fe; 5: Br+Fe. *Rys. R.W. Terpilovskij*
Abb. 4. Mutyn. Grabinventar. 1–4: Fe, 5: Br+Fe. *Zeichn. R.W. Terpilovskij*

– przede wszystkim na egzemplarzu nr 2 – obecność profilowanych guzków/pierścieni na wygiętym, drucikowatym kabłąku) wskazują co prawda na pokrewieństwo z typem N-a w klasyfikacji J. Kostrzewskiego (1919, s. 38–39; Th. Völling 1994, s. 198–207; R. Bockius, P. Łuczkiewicz 2004, s. 61–67); bardzo niskie i łagodne wysklepienie kabłąka przypomina z kolei wariant M-a (J. Kostrzewski 1919, s. 37; Th. Völling 1994, s. 193–198; R. Bockius, P. Łuczkiewicz 2004, s. 50–61). W periodyzacji kultury przeworskiej obydwa typy fibul są jednym z podstawowych wyznaczników horyzontu fazy A3 (T. Dąbrowska 1988, s. 61–62), mniej więcej synchronicznej z fazą LTD2 w schemacie chronologicznym kultury lateńskiej. Omawiane zapinki to jednak forma typowa dla materiałów pochodzących ze wschodniej części Europy (dla kultury zarubinieckiej[5]) i określane są tu jako grupa 3 – fibule o „późnolateńskiej" konstrukcji z ramowatą pochewką (Ambroz 1966, s. 22–23), bądź też jako typ N16 (o drucikowatym, słabo wygiętym kabłąku; S.P. Pačkova 2004, s. 21–23; 2006, s. 83–85 ryc. 30: 8). W zespołach kultury zarubinieckiej są one datowane na fazy D2 i D3 lokalnej chronologii względnej. Doskonałe analogie pochodzą przykładowo z cmentarzysk w miejscowości Ve-

[5] Odnośnie kult. zarubinieckiej patrz ostatnio S.P. Pačkova 2006.

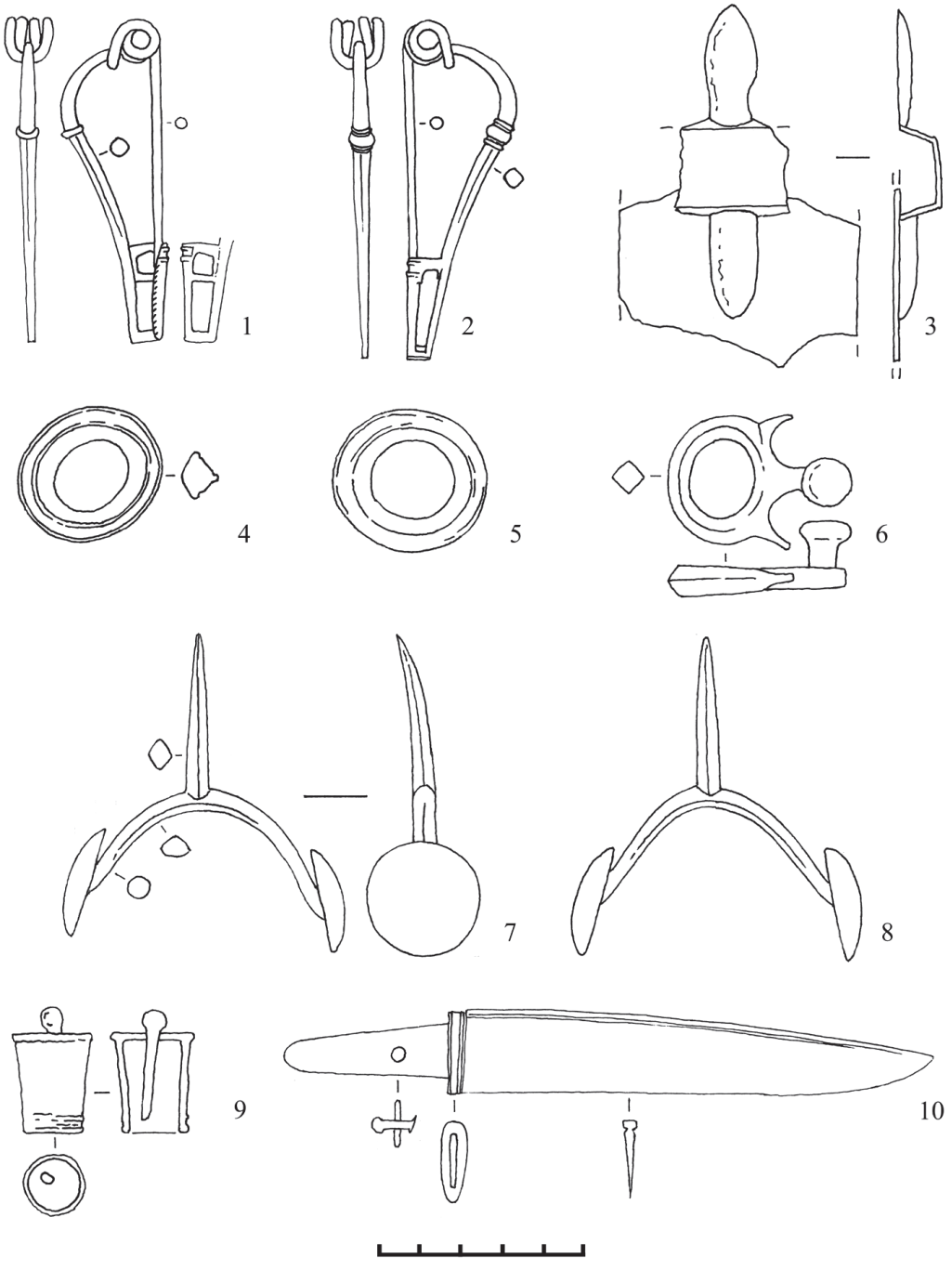

Ryc. 5. Wyposażenie grobu. 1–9: Fe. *Rys. R.W. Terpilovskij*
Abb. 5. Mutyn. Grabinventar. 1–9: Fe. *Zeichn. R.W. Terpilovskij*

lemniči (grób 69: S.P. Pačkova 2006, s. 83 ryc. 30: 8) oraz Čaplin, BY (Ju. B. Kucharenko 1959, tabl. IV: 2; L. D. Poboľ 1973, s. 164, 166, 177–178, 190–192, ryc. 58: 23, 63: 2–3, 69: 7), przy czym na tym ostatnim stanowisku w kilku grobach (210, 229, 253) wystąpiły w parach, analogicznie jak w zespole z Mutyna. W żadnym z grobów nie były jednak skorelowane z militariami. Opisywane pochówki są charakterystyczne dla 5, najpóźniejszej fazy w chronologii względnej pochówków żeńskich w Čaplinie, datowanej na czasy około przełomu er (W. E. Eremenko, W. G. Žuravlev 1992, s. 65–71 ryc. 5, 7).

Oprócz egzemplarzy żelaznych w kulturze zarubinieckiej spotykane są także okazy wykonane z brązu. Para takich fibul pochodzi przykładowo z grobu 304 z cmentarzyska w Pirogiv, UKR, gdzie towarzyszy im lokalna ceramika (L.E. Skiba 2001, s. 47, 92, 130 ryc. 33: 1–2, 164 ryc. 71: 5–7).

Brązowa situla, zarówno na podstawie formy, jak i sposobu mocowania żelaznych uszek i kabłąka jest najbardziej zbliżona do situl/wiader situlowatych typu E.22, charakteryzujących się mniej lub bardziej prostokątnymi ataszami (H.-J. Eggers 1951, s. 40, tabl. 4: 22). Te produkty północnoitalskich warsztatów poza obszarem macierzystym występują głównie w Szwajcarii, w strefie wschodnioalpejskiej i w *Caput Adriae*, na terenie środkowo- i północnoeuropejskiego *Barbaricum* są natomiast znacznie rzadsze (M. Bola, Ch. Boube,

Ryc. 6. Mutyn. Umbo Fe. *Fot. I. Ju. Rojčenko*
Abb. 6. Mutyn. Schildbuckel Fe. *Fot. I. Ju. Rojčenko*

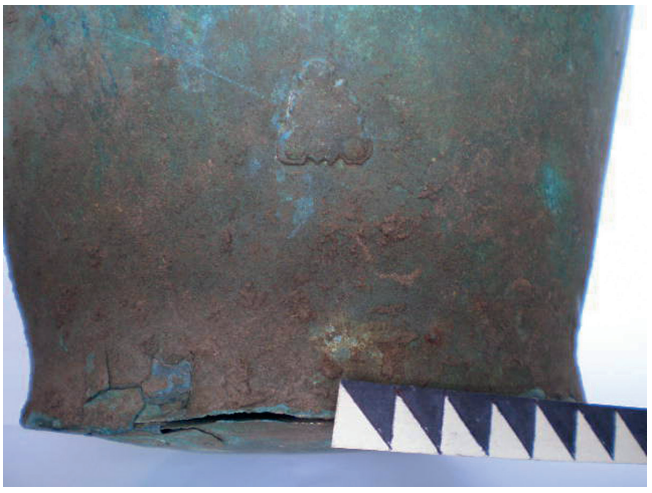

Ryc. 7. Ślady naprawy na situli Br. *Fot. I. Ju. Rojčenko*
Abb. 7. Reparaturspuren an der Situla Br. *Fot. I. Ju. Rojčenko*

J.-P. Guillaumet 1991, s. 18; Sedlmayer 1999, s. 102–103, tabl. 43: 3, 44: 6)[6]. W materiałach kultury przeworskiej i oksywskiej nie są jak dotychczas znane (por. J. Wielowiejski 1985, s. 159, 164). Datowanie tych naczyń obejmuje późną fazę okresu lateńskiego (przede wszystkim horyzont LTD2) oraz początek okresu rzymskiego, po okres panowania Augusta i Tyberiusza (np. Sedlmayer 1999, s. 103)[7].

Większych wątpliwości nie budzi określenie typologiczne miecza pochodzącego z grobu z Mutyna. Pomimo odłamanego sztychu i większej części trzpienia rękojeści, cechy morfologiczne wskazują na jego przynależność do typu I/2 (najpewniej I/2b); tego typu egzemplarze występują w inwentarzach kultury przeworskiej z faz A1 i A2 (P. Łuczkiewicz, 2006, s. 26–30). Jest to więc zdecydowanie najstarszy element w omawianym zespole. Szczątkowy stan zachowania pochwy uniemożliwia jej dokładniejszą klasyfikację, poza ogólnym przyporządkowaniem jej do typu 1 (P. Łuczkiewicz 2006, s. 59–61).

Funkcjonalnie z mieczem i pochwą łączą się żelazna klamra pierścieniowata oraz dwa kółka, również wykonane z żelaza, będące elementami pasa służącego do noszenia miecza. Analogiczne zestawy pojawiają się w materiałach kultury przeworskiej zaledwie w dwu przypadkach, pojedyncze klamry pierścieniowate występowały jednak w przynajmniej 23 zespołach zwartych (T. Bochnak 2005, s. 57–60). Zmienna ilość kółek mogła odzwierciedlać zróżnicowanie budowy pasa, a więc pośrednio funkcjonowanie kilku różnych wzorów pasa „mieczowego". Nie można wszelako wykluczyć, że zestawy zawierające mniej niż trzy kółka[8] są po prostu garniturami z różnych względów zdekompletowanymi (T. Bochnak 2005, s. 58).

Klamra występująca w tym komplecie, o charakterystycznych bocznych „skrzydełkach" i wyodrębnionym, guzkowatym zaczepie, odpowiada typowi K.49 (J. Kostrzewski 1919, s. 62 rys. 49). Forma ta była szeroko rozpowszechniona na znacznych obszarach Celtyki oraz środkowoeuropejskiego *Barbaricum*. W świecie celtyckim wchodzą one w użycie w fazie LTD1, natomiast w Germanii (a przynajmniej w jej wschodniej części) datowane są na stadia A2 i A3 MOP (T. Bochnak 2005, s. 57–58; patrz też T. Dąbrowska 1988, s. 29–30).

Umbo z kolcem nie znajduje dokładnych odpowiedników w istniejących schematach klasyfikacyjnych militariów z młodszego okresu przedrzymskiego (N. Zieling 1989; W. Adler 1993, s. 37–42; P. Łuczkiewicz 2000; 2006, s. 76–97), choć pod względem kryteriów formalnych przypomina ono egzemplarze zaliczone przez T. Bochnaka do typu 10 (T. Bochnak 2005, s. 108, tabl. XXXV), charakteryzującego się szerokim brzegiem oraz kalotą o zaczątkowym kolcu i lekko esowatym profilu, wspartą na niskim kołnierzu. Brak dokładnych analogii może wynikać z faktu jego naprawy lub przeróbki. Niski, spłaszczony, „zaczątkowy" kolec, zakończony masywną gałką został wtórnie, od wewnątrz, osadzony na kopule w przygotowanym otworze i przymocowany od środka za pomocą ośmiu niewielkich nitów. Całość została następnie zgrzana. Na zewnątrz nity nie są widoczne. Pierwotny wygląd opisywanego umba jest kwestią otwartą i nie można jednoznacznie stwierdzić, czy było ono od razu zaopatrzone w kolec (o innym jednak kształcie), czy też miało formę mniej lub bardziej stożkowatą, a obecny wygląd jest efektem przeróbki/naprawy po mechanicznym uszkodzeniu, wynikłym najpewniej podczas walki. Nie można jednak

[6] Do takich sporadycznych znalezisk należy situla z osady w Levroux (dèp. Indre), F, funkcjonującej od późnego okresu lateńskiego po okres rzymski, datowana jednak w źródłowej publikacji nieco zbyt wcześnie, na fazę LTC2 (J.-P. Guillaumet 2000, s. 108 ryc. 5: 2).

[7] Patrz przykładowo: Ornavasso (Persona), grób 100 (LTD2b): m.in. fragment umba taśmowatego, wysoko wysklepiona brązowa fibula o bardzo długiej sprężynie i pseudo-środkowolateńskiej konstrukcji oraz dwa talerze *terra sigillata* typów Campana 6 i 7 (J. Graue 1974, s. 24, 263, tab. 74: 6–8, 75: 1–5). Göblingen-Nospelt, grób A: m.in. liczne naczynia *terra sigillata*, dwa tzw. „Acobecher", amfora typu Lamboglia 1B, czerpak i cedzidło brązowe, fibula A.241 i wczesna tzw. „Distelfibel" (J. Metzler 1984, s. 89–99); dat.: pierwszy horyzont gallo-rzymski (GR1), datowany mniej więcej na lata 30–15 p.n.e. (J. Metzler, N. Metzler-Zens, P. Méniel 1999, s. 342–343). Idrija, grób 17 (wczesna i środkowa faza panowania Augusta): m.in. fibule typów Novo mesto i Aucissa, rzymski hełm typu Weisenau, gladius (M. Guštin 1991, s. 32–33, 43, 45, 54, 56, tabl. 15–17). Być może także Giubiasco, grób 425 (kontrowersje dotyczą wiadra situlowatego, określonego w publikacji jako typ E.21): m.in. miecz w typie późnolateńskim; fibule typu Nauheim i Gebhard 22, patelnia typu Aylesford, talerz *terra sigillata* typu Lamboglia 6 (L. Pernet i in. 2006, s. 169, 323); dat.: LTD2.

[8] Por. rekonstrukcję A. Rapina (A. Rapin 1987, s. 537 ryc. 9: 11). Patrz też T. Bochnak 2005, s. 59–60.

wykluczyć, że montaż kolca za pomocą nitów i zgrzewania był zabiegiem rozmyślnym i wynikał po prostu z niezbyt dużych umiejętności odpowiedzialnego rzemieślnika (kowala), a więc został dokonany jeszcze w fazie produkcji.

Ślady napraw na umbach z okresu przedrzymskiego nie są zbyt częste, w materiałach kultury przeworskiej można je jednak potwierdzić przynajmniej w dwóch przypadkach. Górna część kopuły okucia z grobu 6 z Dobrzankowa zwieńczona jest nakładką, wtórnie zamocowaną za pomocą sześciu nitów (J. Okulicz 1971, s. 133–135 ryc. 13: b). Uzyskany w efekcie stożkowaty kształt kaloty przesądził o przyporządkowaniu tego okazu do typu B.4 (P. Łuczkiewicz 2006, s. 80–83, 301). Znaczny stopień podobieństwa do umba z Mutyna wykazuje natomiast egzemplarz z cmentarzyska w Mielnie (B. Zielonka 1969, s. 197, tabl. 4: 9). Także i w tym przypadku kolec, zakończony masywną gałką, został wtórnie osadzony za pomocą kilku nitów na – sądząc na podstawie bardzo schematycznego rysunku – dość niskiej i płaskiej kopule. Umbo z Kujaw ma jednak zdecydowanie węższy brzeg, na którym występowały nity o małych główkach.

W zachowanej formie umbo z Mutyna wykazuje pewne podobieństwo do kilku znalezisk z obszaru kultury przeworskiej. Dużą średnicą, wynoszącą 22 cm, nitami o dużych główkach (4,4 cm), obecnością dość krótkiego pseudokolca o „zaczątkowej" formie oraz obłą, lekko stożkowatą pokrywą charakteryzuje się umbo z Zadowic, grób 633, zaliczone do typu B.6 (M. Gąsior, E. Kaszewska 1976, Pl 233(3): 31–32; P. Łuczkiewcz 2006, s. 325–326 nr 218). Ten sam zestaw cech posiada egzemplarz z Siemiechowa, grób 24, określony jako wczesne umbo z kolcem (M. Jażdżewska 1985, s. 112, 114, tabl. II: 1; P. Łuczkiewicz 2006, s. 318 nr 164)[9], oraz znalezisko luźne z Kowalowic (typ B.5; Ch. Pescheck 1939, s. 214–217, tabl. 7: 9; P. Łuczkiewicz 2006, s. 306 nr 77)[10]. Ten ostatni okaz różni się tylko nieco innym ukształtowaniem nitów, zaopatrzonych na środku w wypukłe guzki. Morfologicznie do tej grupy nawiązuje umbo z Oblina, grób 128a, również określone jako typ B.5 (P. Łuczkiewicz 2006, s. 313; K. Czarnecka 2007, s. 38–39, 288 tabl. CXXIV: 4). Ma ono jednak zdecydowanie mniejszą średnicę (19 cm) i było mocowane do tarczy znacznie mniejszymi nitami, o średnicy „ledwie" 3,5 cm. Wszystkie opisywane okazy łączy datowanie, określone na podstawie współwystępujących zabytków na fazę A2/A3. Czysto teoretycznie mogłyby być one pierwowzorami dla umba z Mutyna, datowanego już na fazę A3. Ogólny stopień pokrewieństwa morfologicznego wydaje się jednak być zbyt mały.

Szeroki brzeg i nity o dużej średnicy charakteryzują także specyficzną grupę znalezisk ze Skandynawii (z Olandii, Gotlandii, szwedzkich prowincji Östergötland i Vastergötland oraz z Norwegii), określoną jako umba „archaiczne" (P. Łuczkiewicz 2000, s. 92–101, tabl. 7). Odpowiadają one wydzielonemu przez N. Zielinga typowi A1b (1989, s. 30–31, tabl. 1). Mają one jednak niską pokrywę oraz w pełni wykształcony, bardzo wyraźny kolec, czasami zakończony masywną gałką lub płaską tarczką. Zawsze zaopatrzone są w cztery ustawione naprzeciw siebie nity. Datowanie tej formy odpowiada w ogólnych zarysach fazie A2 na obszarze kultury przeworskiej (P. Łuczkiewicz 2000, s. 96–97), w teorii nie można więc jednoznacznie wykluczyć jakichś nawiązań genetycznych odzwierciedlających się w okuciu tarczy z Ukrainy.

Występowanie umb z kolcem, podobnie jak umb okrągłych w ogóle, nie ogranicza się wyłącznie do obszaru osadnictwa germańskiego. W strefie celtyckiej należą one jednak do zdecydowanie rzadszych znalezisk (R. Bockius, P. Łuczkiewicz 2004, s. 87–88 mapa 30, 192 lista 13/B10)[11] i nawiązania z tego kierunku należałoby raczej wykluczyć.

Grot włóczni o bardzo długim i wąskim liściu oraz krótkiej tulei odpowiada typowi L/2 (P. Łuczkiewicz, 2006, s. 123–124, mapa 24, ryc. 41: 3–6). Jest on charakterystyczny przede wszystkim dla arsenału kultury oksywskiej, dużo zaś rzadziej pojawia się w zespołach kultury przeworskiej (stosunek liczbowy znalezisk przedstawia się jak 27 do 4). Wnioskując na podstawie współwystępowania z różnymi typami zapinek, chronologia tej formy obejmuje fazy A2 i A3 MOP (P. Łuczkiewicz 2006, s. 126)[12].

Para żelaznych ostróg, charakteryzujących się dużymi, kolistymi zaczepami i długimi, smukłymi bodźcami, to klasyczne egzemplarze typu A w klasyfikacji J. Ginalskiego (1991, s. 55–56), obecne w zarówno w inwentarzach kultury przeworskiej jak i oksywskiej. Doskonałe analogię stanowią przykładowo znaleziska z cmentarzyska w Stupsku-Kolonii (P. Łuczkiewicz 2006, s. 148 ryc. 50: 5; 320 nr 185, tam lit. źródłowa) oraz z Wesółek, grób 3 (I. i K. Dąbrowscy 1967, s. 14 ryc. 7: 6–7). Na zachodniej Ukrainie taki sam egzemplarz wystąpił wśród materiałów z nekropoli kultury przeworskiej w Hryniowie (A. Kokowski 1999, s. 29 ryc. 2: f; P. Łuczkiewicz 2006, s. 148 ryc. 50: 8; 331 nr 258). Zbliżone znaleziska pochodzą także z osad kultury zarubinieckiej z miejscowości Obolon (W. D. Gopak, A. M. Šovkopljas 1983, s. 159, ryc. 2) i Monastyriok (E.W. Maksimov, W. A. Petrašenko 1988, ryc. 59: 14). Ostrogi typu A pojawiają się w kulturze przeworskiej w horyzoncie grupy 3 militariów, synchronizowanej w ogólnych zarysach z fazą A2/A3, natomiast nieco wcześniej trafiły na pobrzeża Bałtyku (P. Łuczkiewicz 2006, s. 150, 159, diagram 5). Praktyczny brak różnic morfologicznych między typem A a licznymi egzemplarzami ze strefy kultury lateńskiej i z Bałkanów[13] mógłby także wskazywać na celtycką proweniencję zabytków z Mutyna.

Godny uwagi jest fakt stosunkowo rzadkiego wstępowania par ostróg w grobach kultury przeworskiej (zaledwie 7 razy na ogółem 50 egzemplarzy). Statystyka ta prezentuje się zupełnie inaczej w strefie kultury oksywskiej, gdzie pochówki zawierające taki zestaw mają ponad 40% udział. Należy tu jednak do-

[9] Średn.: 20 cm; brzeg: 5 cm.

[10] Średn.: 23 cm; nity: 5,5 cm.

[11] Publikowaną listę 11 stanowisk należałoby uzupełnić o umbo z datowanego na fazę LTD2 grobu 180 z Cutry, dép. Meurthe-et-Moselle, F (A. Liéger 1997, s. 27, 69, 148 tabl. 28: T180/2). Na liczniejsze używanie tego typu okuć tarczy w środowisku kultury lateńskiej może jednak pośrednio wskazywać znalezisko ze świątymi w Mouzon w północno-wschodniej Galii. Pochodzi stąd ponad 300 tarczek miniaturowych, z całą pewnością odzwierciedlających realne uzbrojenie. Wszystkie one wykazują na środku umbo okrągłe (O. Caumont 2011, s. 73–169, 184–185).

[12] Np. Rumia, grób 38: fibula typu K; Podwiesk, grób 32: fibule K+L; Pruszcz Gdański, stan. 10, grób 401: I; Błonie, grób 132, Pruszcz Gdański, stan. 7, grób 368: M; Pruszcz Gdański, stan. 7, grób 367: N-a.

[13] Por. np. K. Pieta 1982, s. 75–78; V. Ursachi 1995, s. 503 ryc. 211: 29; S. Teodor 1999, s. 257 ryc. 71: 4, 6; P. Łuczkiewicz 2006, s. 146–159; P. Popović 2009, s. 248–250 ryc. 2: 16; P. Łuczkiewicz, M. Schönfelder 2010, s. 185–186.

dać, że z jej obszaru znanych jest dużo mniej ostróg (P. Łuczkiewicz 2006, s. 146 tab. 8, 150).

Niejakich trudności nastręcza analiza funkcjonalna i kulturowa podłużnego, tulejkowatego okucia z długim nitem w środku (ryc. 5: 9). Ze sporą dozą prawdopodobieństwa można założyć, iż jest to okucie (skuwka), mocowana na końcu rękojeści noża. W ten sposób interpretowana jest grupa nieco zbliżonych okuć występujących na Bałkanach, głownie w na obszarze tzw. grupy Padea – Panagjurski Kolonii[14]. Wieńczą one zazwyczaj rękojeści charakterystycznych długich noży o wygiętym ostrzu (tzw. *sica*)[15]. Te dość jednak odległe analogie, o zdecydowanie krótszych tulejach, są inaczej mocowane: albo za pomocą bocznego nitu (Sofronievo, grób 3; Galiče), albo na wcisk (Osen; Golenţi; Blandiana). Jedynie okucie z Kamburova przytwierdzone było – jak w przypadku okucia z północno-wschodniej Ukrainy – za pomocą dwóch podłużnych nitów. Współwystępujące zabytki pozwalają datować analizowane inwentarze od schyłku fazy środkowolateńskiej aż po fazę LTD2.

Wyjątkowo niewdzięcznym zadaniem jest próba atrybucji kulturowej i chronologicznej naczynia pochodzącego z grobu w Mutynie. Ogólne podobieństwo pod względem tektoniki, morfologii i kompozycji ornamentu do ceramiki charakterystycznej dla kręgu jastorfskiego wydaje się nie budzić wątpliwości, wskazanie dokładnych analogii jest jednak niezmiernie trudne. Ze środkowych Niemiec można wspomnieć naczynie z cmentarzyska w Meisdorf, D (R. Müller 1985, s. 208 tabl. 5: 8), odróżnia się ono jednak brakiem ornamentu grzebykowego oraz pionowych pseudouszek. Godne uwagi jest także naczynie należące do wyposażenia zniszczonego grobu z Ziegelsdorf, D (R. Müller 1985, s. 226 tabl. 23: 10). W tym przypadku cechą różnicującą jest brak ornamentu grzebykowego oraz fakt, że pionowe uszka są znacznie większe. Formy dość podobne pod względem morfologii, pozbawione wszelako uszek i zdobienia grzebykowego, wstępowały w zauważalnej ilości na wczesnorzymskim cmentarzysku w Wahlitz, D (groby 226, 285, 286: E. Schmidt-Thielbeer 1967, s. 99–100, 113, tabl. 22, 23, 26). Podobieństwo formy widać też w naczyniu (popielnicy) z grobu 969 na cmentarzysku Ehestorf-Wahrendorf nad d. Łabą (W. Wegewitz 1962, s. 94, tabl. 28: 969). Podstawową różnicą jest jednak znów brak pseudouszek oraz inny sposób zdobienia dolnej partii brzuśca: zamiast pionowego ornamentu grzebykowego występują pionowe naprzemienne pasma chropowacone i gładzone.

Bardzo zbliżone formy znane są też z północnej części kręgu jastorfskiego, ze Szlezwiku/Holsztynu, Meklemburgii, a nawet z Pomorza Zachodniego. Znaczny stopień podobieństwa wykazuje niepublikowane naczynie wazowate przechowywane w zbiorach Kulturhistorisches Museum Stralsund, pochodzące bądź z niemieckiego Pomorza Przedniego (Vorpommern), bądź też z Rugii[16]. Widoczne różnice wykazuje jednak sposób zdobienia – obecność pionowego, żłobkowanego ornamentu w górnej części brzuśca. Brak jest także grzebykowatego ornamentu dolnej części brzuśca. W grobie 33 z cmentarzyska w Zweedorf, Kr. Hagenow (H. Hingst 1980, tabl. 1: 25, 7: 53), datowanym na podstawie fragmentu fibuli o konstrukcji późnolateńskiej (tzw. „Rechteckfibel"), wystąpiło porównywalne naczynie z pionowymi rowkami i pseudouszkami. Grób 4 z tej nekropoli zawierał – oprócz fibuli o konstrukcji późnolateńskiej – również dość zbliżone naczynie, chropowacone w dolnej części, z pseudouszkami i dookolnym rowkiem w górnej części brzuśca (H. Hingst 1980, s. 121–122, tabl. 1: 25). Warto podkreślić, że w grobie 60 znaleziono tu brązową zapinkę zarubiniecką (H. Hingst 1980, s. 130, tabl. 10: 80). Nie można jej raczej rozpatrywać w kategorii incydentalnych kontaktów, gdyż takie powiązania – pomijając na razie kwestię ich intensywności – musiały funkcjonować w obie strony, na co wskazuje metalowy ozdobny pas, bardzo zbliżony do tzw. pasów holsztyńskch, pochodzący z cmentarzyska kultury zarubinieckiej w Otveržiči (grób 31: K. W. Kasparova 1969, s. 155 ryc. 17: 7, 164).

Morfologicznie bardzo zbliżone naczynie, zaopatrzone w analogiczne pionowe pseudouszka, służyło jako popielnica w grobie II/94 z Netzeband, Lkr. Ostvorpommern (H. Keiling 2010, s. 137, 158 ryc. 39: 4). Różnicuje je jednak brak grzebykowego ornamentu na brzuścu, zastąpionego przez pionowe żłobki umieszczone w układach po trzy. Grób ten datowany jest na podstawie fragmentów żelaznej fibuli o konstrukcji późnolateńskiej. Formalne podobieństwa wykazuje także popielnica z Hornbek, Kr. Hzgt. Lauenburg, grób 424 (A. Rangs-Borchling 1963, s. 117, tabl. 46/424: e). Oprócz nieco innej tektoniki różni się ona obecnością chropowacenia na brzuścu. Pozycję chronologicznątego pochówku określa fragmentarycznie zachowana żelazna fibula typu K.

Bardzo podobne pod względem morfologii naczynie wystąpiło także w grobie 128 na cmentarzysku w Sorsum (Hildesheim). Odróżnia się ono jednak brakiem zdobienia i wygładzeniem całej powierzchni, oraz obecnością klasycznych uszek, zaopatrzonych w otwory (E. Cosack 2011, s. 158–159 ryc. 66: 29). Bardzo trudne jest określenie pozycji chronologicznej tego pochówku, zawierającego oprócz urny tylko żelazne nity oraz drobne fragmenty stopionego naczynia brązowego.

Kolejne porównywalne naczynie, pozbawione co prawda grzebykowego ornamentu, wykazujące za to małe pionowe pseudouszka, pochodzi z 90 na cmentarzysku w Lubieszewie, datowanego na podstawie współwystępującej zapinki typu K na fazę A2 (R. Wołągiewicz 1997, tabl. XI/90: a).

W tym kontekście być może baczniejszą uwagę należałoby zwrócić na naczynie z grobu z miejscowości Peresypki, odkrytego przypadkowo na prawym brzegu rzeki Sejm niedaleko Putywla jeszcze w 1936 r. W skład inwentarza wchodził niewielki, wazopodobny garnek, służący jako urna, sprzączka oraz nóż (ryc. 8). W wydanej dopiero 35 lat później publikacji pochówek ten zaliczono do zespołów typu Brest-Trišin, datowanych na koniec I i początek II w. n.e. (Ju. B. Kucharenko 1970). Analizowane naczynie było w następnych latach wielokrotnie wzmiankowane w literaturze, przy czym spektrum przywoły-

[14] Odnośnie Grupy Padea – Panagjurski Kolonii patrz przykładowo: Z. Woźniak 1974; A. Rustoiu 2005.

[15] Przykładowo: Sofronievo, BG, grób 3 (B. Nikolov 1981, s. 35 ryc. 4: b); Kamburovo (Hasan-Făkă), BG, grób (R. Popov 1931–33, s. 350–353 ryc. 97–101); Osen, BG, grób (B. Nikolov 1990, s. 20 ryc. 10: g); Galiče, BG, grób (B. Nikolov 1965, s. 186 ryc. 27: g); Golenţi, RO, grób (C. S. Nicolăescu-Plopşor 1945–47, tabl. IV: 7); Blandiana, RO, grób (A. Rustoiu 2005, s. 112 ryc. 3: 1).

[16] Uprzejma inf. dr B. Rauchfuß'a z Instytutu Archeologii Freie Universität w Berlinie.

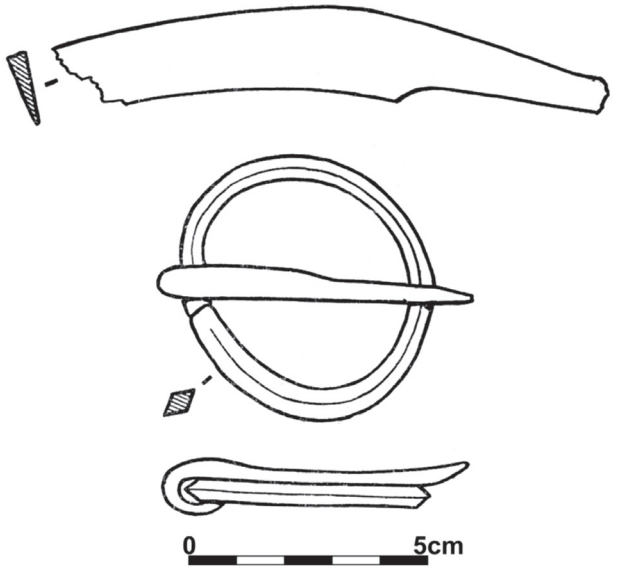

Ryc. 8. Peresypki. Wyposażenie grobu *(wg Ju. B. Kucharenko 1970)*
Abb. 8. Peresypki. Grabinventar *(nach Ju. B. Kucharenko 1970)*

wanych analogii było bardzo szerokie: z jednej strony powoływano się na materiały późnolateńskie, i to zarówno z kręgu jastorfskiego jak i z kultury oksywskiej i przeworskiej, a nawet z grupy nidzickiej (R.W. Terpilovskij 1989, s. 232), z drugiej zaś na znaleziska z kultury wielbarskiej (M. B. Ščukin 1981, s. 136; K. W. Kasparova 1989, s. 278–280; M. B. Ščukin 1994, s. 247; 2005, s. 105–106).

Prowadzone w początkach lat 90. XX w. intensywne badania powierzchniowe i wykopaliskowe w środkowym biegu rzeki Sejm ujawniły szereg interesujących stanowisk z okresu środkowo- i późnolateńskiego (A. M. Oblomskij, R.W. Terpilovskij 1994a; 1994b; A. M. Oblomskij 2000). Zapewne w okolicy osady Peresypki 1 został odkryty wyżej wspominany grób. Pozyskane materiały wykazują znaczny stopień homogeniczności i zauważalne różnice w stosunku do lokalnego podłoża kulturowego. Uwzględniając podobieństwo do znalezisk ze znanej już od końca lat 40. XX w. osady Charievka (E.W. Maksimov 1972, s. 54–55), zostały one określone mianem typu Charievki (ryc. 9)[17]. Ich chronologia zasadniczo mieści się w ramach funkcjonowania kultury zarubinieckiej, a więc od przełomu III/II w. p.n.e. do początków n.e., głównie na podstawie współwystępujących, dobrze datowanych amfor z Rodos, Kos i Synopy (A. M. Oblomskij, R.W. Terpilovskij 1994a, s. 162; A. M. Oblomskij 2000, s. 153).

Na tle kultury zarubinieckiej materiały typu Charievki prezentują się dosyć osobliwie. Będąc jej najbardziej na wschód wysuniętym lokalnym wariantem, odróżniają się jednocześnie dużą liczbą bardzo czytelnych zachodnich nawiązań i elementów (A. M. Oblomskij, R.W. Terpilovskij 1994a; A. M. Oblomskij 2000, s. 152–154). Widać to wyraźnie przede wszystkim w dwudzielnym spektrum materiałów ceramicznych (ryc. 10: 1–6): większość naczyń kuchennych i stołowych to klasyczne formy kultury zarubinieckiej, przede wszystkim w jej środkowodnieprzańskim wariancie. W zauważalnej liczbie pojawiają się jednak formy nawiązujące nieco do warsztatu kultury przeworskiej, oraz przede wszystkim do ceramiki kręgu jastorfskie-

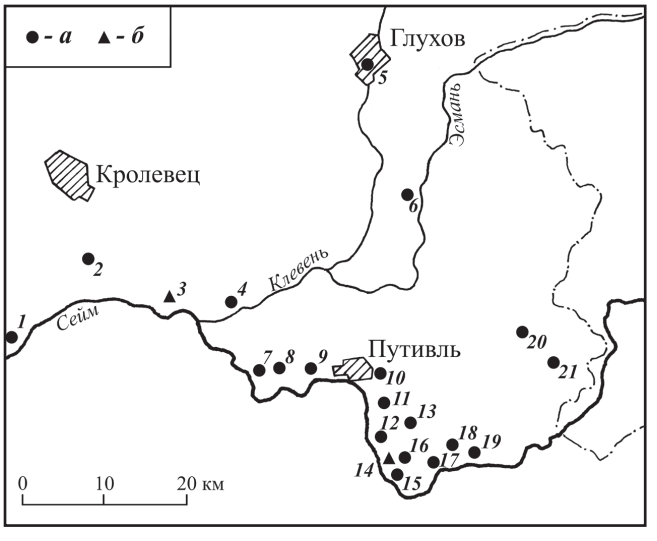

Ryc. 9. Stanowiska typu Charievki. A – osady; B – pochówki. 1 – Ljubitovo, stan. 2; 2 – Červonyj Ranok; 3 – Mutyn; 4 – Litvinoviči; 5 – Gluchov; 6 – Baniči; 7 – Krasnoje, stan. 4; 8 – Krasnoje, stan. 2; 9 – Prud'; 10 – Putywl; 11 – Peškov; 12 – Charievka; 13- Kališče; 14 – Peresypki; 15 – Peresypki, stan. 1; 16 – Peresypki, stan. 2; 17 – Čapliši; 18 – Bolncevo; 19 – Ivanovka; 20 – Novaja Sloboda; 21 – Marianovka
Abb. 9. Fundstellen vom Typ Charievki. A – Siedlungen; B – Bestattungen. 1 – Ljubitovo, Fst. 2; 2 – Červonyj Ranok; 3 – Mutyn; 4 – Litvinoviči; 5 – Gluchov; 6 – Baniči; 7 – Krasnoje, Fst. 4; 8 – Krasnoje, Fst. 2; 9 – Prud'; 10 – Putywl; 11 – Peškov; 12 – Charievka; 13 – Kališče; 14 – Peresypki; 15 – Peresypki, Fst. 1; 16 – Peresypki, Fst. 2; 17 – Čapliši; 18 – Bolncevo; 19 – Ivanovka; 20 – Novaja Sloboda; 21 – Marianovka

[17] Pod tym terminem kryje się 19 stanowisk. Na czterech osadach prowadzone były w latach 1991–1992 badania wykopaliskowe: Krasnoje, stan. 4, Czapliszczi, stan. 3, Peresypki, stan. 1 oraz Litvinovici, stan. 3.

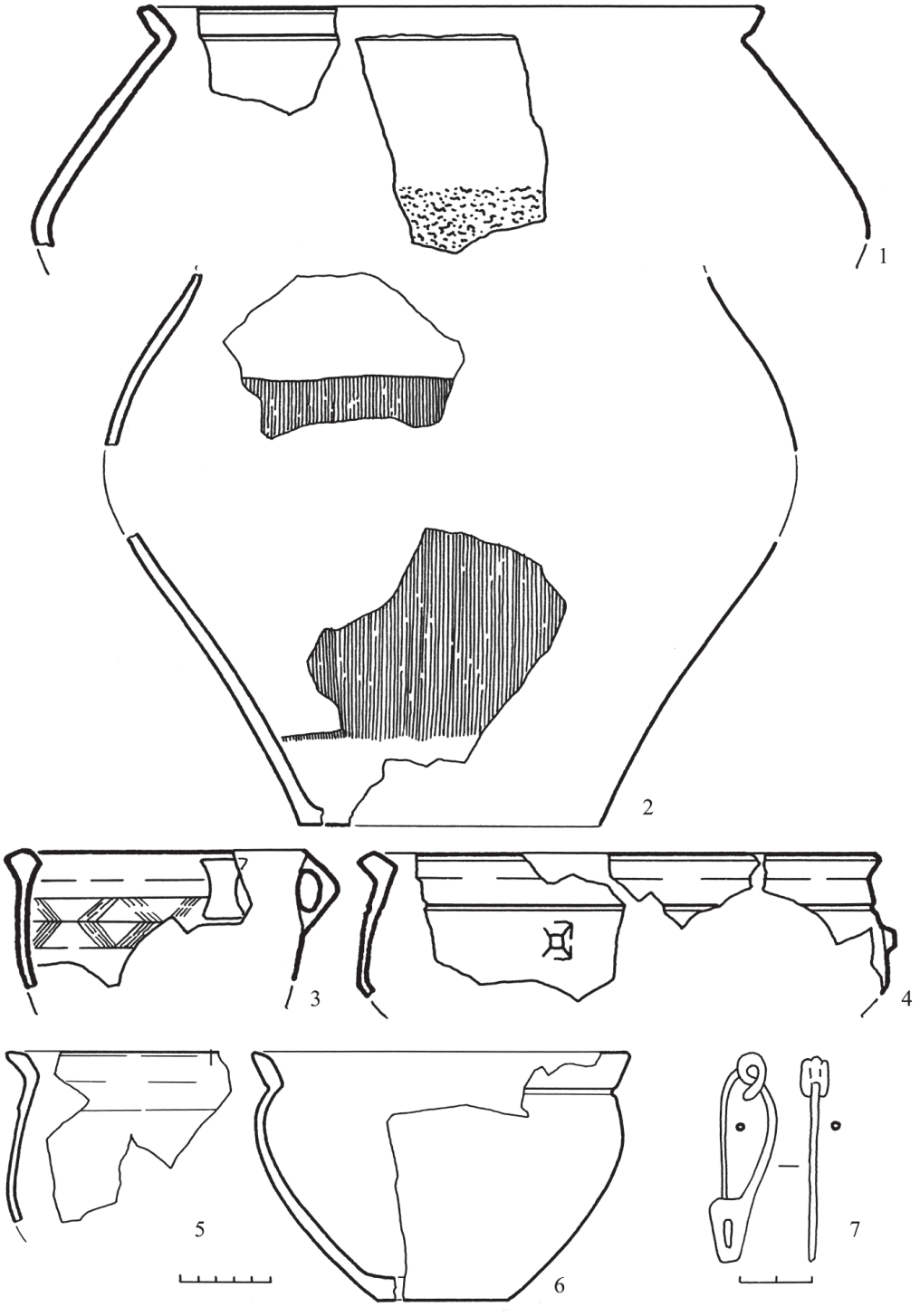

Ryc. 10. Zabytki ze stanowisk typu Charievki. 1–6: tzw. druga grupa ceramiki (1, 3–6: Krasnoʼe, stan. 4; 2: Litvinoviči, stan. 3); 7: fibula Fe (Litvinoviči, stan. 3). *Rys. A. M. Obłomskij, R. W. Terpilovskij*

Abb. 10. Funde aus der Fundstellen vom Typ Charkievki. Sog. Zweite Keramikgruppe (1, 3–6: Krasnoʼe, Fst. 4; 2: Litvinoviči, Fst. 3); 7: Fibel Fe (Litvinoviči, Fst. 3). *Zeichn. A. M. Obłomskij, R. W. Terpilovskij*

go, określane jako druga grupa ceramiczna (A. M. Oblomskij, R.W. Terpilovskij 1994a, s. 162 ryc. 6–8; A. M. Oblomskij 2000, ryc. 9: 2; 10: 4). Jej charakterystycznymi cechami byłyby trzyczęściowe, profilowane wylewy, ornamenty meandrowe i grzebykowe oraz nalepiane pionowe pseudouszka. W ten nurt powiązań bez większego trudu wkomponowuje się urna z grobu z Peresypek, a także omawiane naczynie z Mutyna: zbliża je forma, proporcje, sposób zdobienia. Różnice w wielkości naczyń oraz liczbie uszek, jak również obecność występu w górnej partii naczynia z Peresypek wydają się mieć tylko drugorzędne znaczenie. Wśród zabytków metalowych pojawiają się żelazne fibule o konstrukcji późnolateńskiej, z ramowatą pochewką (ryc. 10: 7), wykazujące znaczne podobieństwo do zapinek z Mutyna.

Podsumowując dotychczasowe rozważania morfologiczno-chronologiczne, zestaw form występujących w analizowa-

nym grobie pozwala datować go na fazę LTD2 i ewentualnie na okres panowania Augusta, lub – w periodyzacji kultury przeworskiej – na koniec okresu przedrzymskiego (fazę A3).

Brązowa situla użyta w charakterze urny i cały zestaw wyposażenia militarnego, obejmujący kompletny rynsztunek (miecz, tarczę i włócznie) oraz ostrogi wskazują na bardzo wysoki militarny (a zatem i społeczny) status zmarłego i jego przynależność do elity wojowników. Pozycja ta podkreślona była już choćby samym faktem posiadania importowanych naczyń czy bogactwa wyposażenia (por. W. Wegewitz 1984–85, s. 85; O.-H. Frey 1986, s. 60; P. Łuczkiewicz 2009, s. 91–95, 99–100 tab. 1). Również ostrogi traktowane są zazwyczaj jako jeden z głównych atrybutów przynależności do najwyższej warstwy wojowników (W. Adler 1993, s. 193; W. Wegewitz 1984–85, s. 112; P. Łuczkiewicz 2006, s. 147). Współwystępowanie naczyń metalowych, militariów i ostróg rejestruje się jednak praktycznie wyłącznie wśród materiałów z terenu Niemiec[18], co należałoby wiązać z większą częstością stosowania ostróg w kręgu nadłabskim. Stosunkowo niewielki udział procentowy mają natomiast zespoły o nieco uboższym wyposażeniu militarnym, składającym się tylko z jednego lub dwóch elementów[19]. Różnice w wyposażeniu nie wydają się świadczyć o sztywnej hierarchizacji militarno-społecznej, lecz raczej o bardzo silnym zróżnicowaniu wewnętrznym grupy wojowników (P. Łuczkiewicz 2009, s. 98).

Omawiane pochówki występują w liczbie przynajmniej 45 znalezisk z 30 stanowisk (*vide* ryc. 11; Lista 1) w szerokiej strefie obejmującej przede wszystkim krąg nadłabski oraz terytorium kultury przeworskiej i oksywskiej, a także Jutlandię, płd. Skandynawię oraz wyspy bałtyckie[20]. Moment ich pojawienia się można synchronizować w generaliach z fazą A2 młodszego okresu przedrzymskiego, częstotliwość występowania tego zjawiska wykazywała jednak już od początku znaczne zróżnicowanie regionalne. Zdecydowana większość zespołów z ziem Polski datowana jest właśnie na ten okres, zaś od fazy A3 można zaobserwować powolne zanikanie zwyczaju składnia do grobów obok broni prestiżowych naczyń brązowych (T. Dąbrowska 1988, s. 208–210; P. Łuczkiewicz 2009, s. 99–100 tab. 1)[21].

Również w południowej Skandynawii i na Jutlandii większość pochówków w importowanych naczyniach metalowych należałoby paralelizować z wcześniejszym horyzontem[22]. Nad dolną Łabą natomiast analizowany zwyczaj upowszechnił się dopiero w późnej fazie młodszego okresu przedrzymskiego i na przełomie okresu rzymskiego. Doskonałym przykładem może być tutaj grób z Ehestorf-Vahrendorf (Grab vor 1911 – W. Wegewitz 1962, s. 7–8, tabl. 2; tabl. 59; W. Adler 1993, Beilage 3), zawierający obok pełniącego funkcję popielnicy wiadra brązowego typu E.31 również umbo typu B.7A, nożyce z brązu, fibulę brązową, fragment srebrnej fibuli A.II.24/26 i fragment brązowej fibuli A.III.45/46. Obrządek ten kontynuowany był we wczesnym okresie rzymskim, z którym związane są szczególnie bogato wyposażone groby, do których z całą pewnością pasuje określenie „elitarne"[23]. Także dopiero w fazie A3 omawiane pochówki zadomowiły się w strefie środkowej Łaby, gdzie licznie występowały na cmentarzyskach w Großromstedt i Schkopau (por lista 1 nr 4, 9).

Użycie naczyń brązowych (kotłów i wiader) jako popielnic stanowiło w środowisku germańskim zasadnicze przekształcenie ich pierwotnej funkcji. Przyczyn tego zjawiska należałoby upatrywać w zupełnie różnym poziomie rozwoju społecznego i kulturowego ludów germańskich i celtyckich. W przeciwieństwie do Celtów, Germanie nie przejęli z kręgu kultury śródziemnomorskiej całej związanej ze wspólnym biesiadowaniem obrzędowości (S. Rieckhoff 1998, s. 489–494). Zamiast tego przejęli przede wszystkim towarzyszące tym spotkaniom zewnętrzne oznaki prestiżu, bez zasadniczej znajomości lub tylko akceptacji ich naczelnej funkcji. Znamiennym jest, że z całej masy naczyń brązowych uznanie znalazły tylko niektóre formy, przede wszystkim kotły i wiadra. Importowane naczynia - pozostając cały czas symbolem statusu społecznego posiadacza - znalazły jedyne możliwe zastosowanie w nowym kontekście kulturowym, po wstawieniu do grobów z bronią będąc dopełnieniem ich szczególnej pozycji.

Atrybucja kulturowa grobu z Mutyna i próba określenia pochodzenia pochowanego w nim wojownika (*vide* tab. 1) przysparza podobnych kłopotów, jak pytania o przynależność etniczną i kulturowa fibuli z Horodnicy na Ukrainie, dla której przywołuje się zarówno dackie, celtyckie, jak i na germańskie (jastorfskie) odniesienia (M. Babeş 2005, s. 121–129).

Pochówki zawierające uzbrojenie pojawiają się – oprócz oczywiście strefy celtyckiej oraz kultury przeworskiej i oksywskiej – w znaczącej liczbie także na Jutlandii (np. K. Dobrzańska, D. Liversage 1983; J. Martens 1992; 1997; 2002; J. Brandt 2001; M. B. Ščukin 1994, s. 104–107), jak również na cmentarzyskach w strefie dolnej i środkowej Łaby pod koniec młodszego okresu przedrzymskiego (np. W. Wegewitz 1972; 1984–85; Ch. Eger 1999; G. Eichhorn 1927; B. Schmidt, W. Nitzschke 1989).

Obrządek pogrzebowy i schemat wyposażenia w grobie z Mutyna, obejmujący liczne elementy uzbrojenia, oporządzenie jeździeckie (parę ostróg) i naczynie brązowe, znajduje

[18] Lista 1 (tam literatura): Großromstedt grób z 1926 r.; Harsefeld groby 21, 26 157 i 164 (te dwa ostatnie z tylko z mieczem i umbem); Nienbüttel i Schkopau grób 50. Jedynym jak dotąd wyjątkiem z ziem Polski jest grób nr 1 Wierzbic.

[19] Grot: Fröttstädt; Großromstedt grób 1911, 41. Miecz: Großromstedt grób 1908, E1; Miecz + grot: Ciepłe; Lagerlunda. Miecz + umbo: Starzyno; Großromstedt 1908, K 46. Grot + tarcza (nity od umba): Zubowice.

[20] P. Łuczkiewicz 2009, s. 91; por. także T. Bochnak 2011.

[21] Faza A2: Bolszewo; Ciepłe: Opalenie: Starzyno; Wierzbice; Zubowice. Faza A3: Troszyn; Czeladź Wielka; Rządz.

[22] Övra Ålebäck (grób 2: U. E. Hagberg, B. Stjernquist, M. Rasch 1991, s. 441–444). Z fibulami typu K współwystępowały również podobnie wcześnie datowane misy brązowe typu E.67 i E.73 (T. Dąbrowska 1988a, s. 210). Zespoły takie znane są z Övra Ålebäck, grób 10 (M. Rasch 1995, s. 226–230) oraz z Hjärterum (P. Nicklasson 1997, s. 198–199, ryc. 30). Kraghede grób 69: kocioł brązowy typu E.4 (J. Martens 1996, s. 240; A. Bjørnvad 1989, s. 20); Hedegård grób A1131: misa typu E.67 (O. Madsen 1995, s. 25 ryc. 4, 26); Langå grób 1877/1: kocioł typu E.4, „stamnos" brązowy (F. Sehested 1878, s. 173–180, tabl. XXXVII–XXXIX; A. Bjørnvad 1989, s. 20) oraz Langå grób 1886/B: kocioł typu E.5 (H. Petersen 1888, s. 47). Simblegaard, grób 1/1895 (A. Bjørnvad 1989, s. 7–35): fragment kotła typu E.4-6 i fragment umba typu B.3/4; grób 9/1895 (A. Bjørnvad 1989, s. 13 ryc. 2: 6–8, s. 14–15, 18, 25): fragment kotła typu E.4-7.

[23] Patrz np. Putensen, grób 150 (W. Wegewitz 1984–85, s. 106–112, ryc. 45–49).

Ryc. 11. Pochówki z bronią w naczyniach brązowych z obszaru środkowoeuropejskiego Barbaricum w młodszym okresie przedrzymskim. 1 pochówek: • ; 2 pochówki: •; ≥3: ●

Abb. 11. Bestattungen mit Waffen in den Bronzegefäßen aus der jüngeren vorrömischen Eisenzeit auf dem mitteleuropäischen Gebiet Brbaricums. 1 Bestattung: • ; 2 Bestattungen •; ≥3: ●

Tabela 1

Wpływy kulturowe odzwierciedlające się w wyposażeniu grobu z Mutyna

(≈ – luźne analogie; ☺ – dobre odpowiedniki; ☹ – brak analogii)

Tabelle 1

In der Grabausstattung aus Mutyn erkennbare Kultureinflüsse

(≈ – indirekte Analogien; ☺ – gute Parallelen; ☹ – keine Analogien)

	kultura lateńska	kultura przeworska	kultura oksywska	krąg jastorfski
naczynie ceramiczne	☹	☹	☹	≈
situla Br	☺	☹	☹	☹
miecz	☺	☺	☺	≈
grot	☺	☺	☺	☺
umbo	☹	≈	≈	≈
ostrogi	☺	☺	☺	☹
fibule	☹	≈	≈	≈
okucie rękojeści noża (?)	≈	☹	☹	☹

doskonałe odpowiedniki w kręgu kultur przeworskiej i oksywskiej (T. Dąbrowska 1988; P. Łuczkiewicz 2006). Z racji bliskości geograficznej być może właśnie w kulturze przeworskiej, przede wszystkim w jej wschodniej strefie, gdzie silne zaznaczają się związki z terenami północno-zachodnimi i kulturą jastorfską (T. Dąbrowska 2001, s. 33; 2009, s. 95–99), należałoby poszukiwać tła etnicznego i kulturowego dla analizowanego pochówku. Nie bez znaczenia jest także fakt występowania na wschodzie Polski (niezbyt jednak licznych) zespołów kultury zarubinickiej (m.in. Putnowice, Kolonia Husynne, Strzelce itd. – por. A. Kokowski 1991, s. 51–55, 165 nr 60, 180–181), jak również widocznych kontaktów miedzy ludnością kultury przeworskiej a zarubinieckiej (obszerniej na ten temat: J. Andrzejowski 1999, s. 45). Zwyczaj wkładania broni do grobów jest jednak dla tej ostatniej zdecydowanie obcy (S. P. Pačkova 2006, s. 255–258).

Najdalej wysunięte na wschód, a tym samym najbliższe geograficznie opisywanemu zespołowi znaleziska typu przeworskiego odnotowano w dorzeczu górnego Dniestru (M. Śmiszko 1932; A. Kokowski 1999). Wśród nich na szczególną uwagę zasługuje zniszczone cmentarzysko z miejscowości Hryniów (Hriniv), funkcjonujące – na podstawie zachowanych materiałów – w okresie od fazy A2 młodszego okresu przedrzymskiego aż po fazę B2 okresu rzymskiego (A. Kokowski 1999, s. 28–38, ryc. 1, 2, 4, 7: f, 8). Wielokrotnie opisywany był w literaturze

grób nr 3 z tej nekropoli (D.N. Kozak 1982; 1984, s. 86–87, ryc. 37: 4–8, 38, 43, 44: 3; P. Łuczkiewicz 1999), zawierający m.in. (wykonane jednak zapewne gdzieś na obszarze Tracji) miecz obosieczny z ażurową pochwą zdobioną przedstawieniami figuralnymi, oraz parę ostróg, umbo i grot włóczni. Fibula typu A67 określa datowanie zespołu na fazę B1a.

Sytuacja etniczna i kulturowa na zachodniej Ukrainie pod koniec MOP i w początkach okresu rzymskiego jest jednak dość skomplikowana. Oprócz „czystych" materiałów przeworskich, utożsamianych z obecnością substratu „(wschodnio) germańskiego", należałoby się również liczyć z osadnictwem dackim („lipickim"), a nawet ze skupiskami ludności sarmackiej pomiędzy środkowym biegiem Prutu i Dniestru oraz nad górnym Dniestrem (A. Kokowski 1999, s. 32, 34-37, 39-41; V. V. Kropotkin 1977, s. 184; M. Śmiszko 1932, s. 111–177). Od wschodu i północy nasuwa się także zwarta strefa osadnictwa kultury zarubinickiej (A. M. Oblomskij, R.W. Terpilovskij 1994a, s. 162). Kryterium obecności uzbrojenia – mimo braku uchwytnych różnic w stosunku do znalezisk znad Warty i Wisły – nie może być zatem jedynym wyznacznikiem etnokulturowym, na co wskazywałoby chociażby występowanie obcej ceramiki i szkieletowa forma pochówków z msc. Zvenihorod-Zaguminki i Zvenihorod-Goeva Gora (A. Kokowski 1999, s. 33–39 ryc. 5, 7: a–d).

Obrządek pogrzebowy w opisywanym grobie, uzbrojenie, wreszcie charakterystyczny nóż – wszystkie te elementy znajdują analogie w jeszcze jednej strefie etnokulturowej: przypominają bardzo silnie pochówki w rejonie dolnego i środkowego Dunaju[24], znajdując tam też liczne analogie. Wyjątkiem jest tylko obecność wiadra brązowego (choć trudno je określić jak element typowy dla kultury przeworskiej) oraz przede wszystkim umbo, zupełnie nietypowe dla Celtyki i strefy bałkańskiej. Biorąc pod uwagę fakt, że pod koniec okresu lateńskiego broń w grobach staję się zwyczajem ogólnogermańskim, pamiętając również o funkcjonowaniu kontaktów miedzy środowiskiem „wschodnioceltyckim" / bałkańskim a „germańskim" we wschodniej części Europy (np. obecność w kulturze Poieneşti-Lukaševka noży o załamanym tylcu, różnych typów bransolet, etc.), można ze sporą dozą prawdopodobieństwa postawić tezę, że grób z Mutyna to swoista mieszanka wpływów świata północnojastorfskiego, nieco przekształconego podłoża okołozarubinieckiego (typ Charievka) oraz wpływów z Bałkanów i Celtyki południowo-wschodniej. W takiej sytuacji nawiązania przeworskie – choć oczywiście niewykluczone! – wcale nie byłyby podstawową (lub chociażby niezbędną) komponentą do wytłumaczenia każdego z elementów tego pochówku.

Dla opisywanego pochówku możliwych jest więc kilka modeli interpretacyjnych. W myśl pierwszego z nich należałoby go określić jako zarubiniecki, poddany jednak bardzo silnym oddziaływaniom kultury przeworskiej, na co wskazywałby przejęcie obrządku pogrzebowego, zakładającego złożenie do grobu osobistego rynsztunku. Tego rodzaju praktyki są przecież dla kultury zarubinieckiej zupełnie obce (S. P. Pačkova 2006, s. 67–69). Przeworska akulturacja być może mogła zajść w drodze osobistej – i to przypuszczalnie dość długiej – bytności pochowanego w Mutynie mężczyzny bądź na zachodniej Ukrainie, bądź nawet w rdzennej strefie kultury przeworskiej. Pośrednim argumentem mogą tu być same formy zabytków, znajdujących – pomijając oczywiście situlę brązową – liczne analogie na obszarze kultury przeworskiej, w niektórych detalach (np. atypowe umbo; fibule) różniące się jednak od obowiązującego schematu. Widoczne nawiązania w lokalnym podłożu wykazuje też naczynie ceramiczne.

Nieco bardziej realna wydaje się interpretacja odwrotna, w myśl której pochowany wojownik musiał się wywodzić z kręgu kultury przeworskiej, ale w nowym środowisku uległ silnej akulturacji. Wskazywałoby na to miedzy innymi obecność w grobie ceramiki przywołującej już tylko reminiscencje ze strefy pierwotnej. Jedynym poza militariami elementem rodzimej tradycji pozostał obrządek pogrzebowy.

Trzeci – najbardziej prawdopodobny – scenariusz zakładałby powiązanie obecnych w opisywanym inwentarzu cech obcych miejscowemu podłożu z manifestującym się w środkowej i wschodniej części Europy prądem kulturowym, związanym z przemieszczaniem się na południowy wschód pod koniec III i w początkach II w. p.n.e. grup nosicieli kultury jastorfskiej i powstaniem w międzyrzeczu Prutu i Seretu kultury Poieneşti-Lukaševka (M. Babeş 1993), mogącej aspirować do miana „jastorfskiej enklawy" na południu, orz z nałożeniem się na to wpływów ze sterefy bałkańskiej i Celtyki wschodniej. Mimo iż ów przemarsz Bastarnów (zakładając hipotetycznie znak równości między kulturą Poieneşti-Lukaševka a tym znanym ze źródeł pisanych ludem) dotykał terenów położonych nieco bardziej na zachód niż północno-wschodnia część Ukrainy (M. Babeş 1993, s. 23 ryc. 1, 56–58, 154–180), jego odpryski oddziaływały kulturowo na znaczne połacie wschodniej Europy. Doskonałym świadectwem może tu być mapa rozprzestrzenienia naszyjników koronowatych (tzw. „koron zębatych"), będących jednym z najbardziej charakterystycznych elementów kulturowych kręgu jastorfskiego. Poza obszarem macierzystym tworzą one wyraźną oś skierowaną na południowy wschód, wyznaczającą przypuszczalny kierunek przemieszczeń ludnościowych. Wyraźne skupisko w dorzeczu środkowej Desny (M. B. Ščukin, T. P. Valkova, Yu.Yu. Ševčenko 1992, s. 43 ryc. 7; M. Nowakowska, A. Maciałowicz 2006, s. 334 ryc. 7: 1) również musi być łączone z prądami kulturowymi – jeśli nie z migracjami o nieznanej skali – płynącymi z północnego zachodu. Znakomicie koresponduje ono przy tym z widocznym w tym rejonie skupiskiem osad kultury zarubinieckiej, na których wyraźnie zaznaczają się wpływy kręgu jastrorfskiego (A. M. Oblomskij, R.W. Terpilovskij 1994a; A. M. Oblomskij 2000, s. 152–154; por. także ogólnie S. P. Pačkova 2006, s. 224–251).

Fala tych migracji i kontaktów z całą pewnością nie była jednorazowym zjawiskiem i trwała aż po schyłek młodszego okresu przedrzymskiego, czego przykładem może być datowane zasadniczo wyłącznie na fazę A3 stanowisko w Pikulach na południowej Lubelszczyźnie[25]. Wśród znalezisk występują tam licznie zarówno formy typowe dla kultury przeworskiej, ale też i dla strefy północno-zachodniej (kręgu jastorfskiego) oraz dla kultury Poieneşti-Lukaševka. Jest całkiem oczywiste, że w tych kontaktach uczestniczyły pojedyncze jednostki lub mniejsze grupy ludzkie z obszaru kultury przeworskiej.

[24] Na temat grobów z bronią we wschodniej Celtyce i na Bałkanach: P. Łuczkiewicz, M. Schönfelder 2010.

[25] Szerzej na ten temat: A. Kokowski, P. Łuczkiewicz 2002; P. Łuczkiewicz 2007, s. 214–222. Odmienna interpretacja: K. Garbacz 2009.

Polietniczna i multikulturowa mieszanka cech widoczna w zespole z Mutyna, z licznymi nawiązaniami zarówno do kultury przeworskiej jaki i do kręgu jastorfskiego, mająca też konotacje lokalne, w materiałach typu Charievki, jak również w szeroko traktowanym kręgu kultury lateńskiej, znakomicie odzwierciedla złożoną sytuację polityczną i kulturową we wschodniej części środkowej Europy pod koniec młodszego okresu przedrzymskiego i na przełomie okresu rzymskiego. Pochowany tam wojownik, o najpewniej germańskich korzeniach, z pewnością należący do ówczesnej elity militarnej i społecznej, za życia musiał poznać wiele różnych światów i z każdego zaczerpnął kilka cech. Fenomen opisywanego pochówku jest jednak jeszcze bardziej frapujący: w trakcie badań wykopaliskowych przeprowadzonych przez R.W. Terpilovskiego na miejscu wiosną 2010 r. odkryto i zbadano kolejnych 12 grobów, zawierających m. in. różnorodne zestawy uzbrojenia oraz naczynia brązowe[26].

Lista 1. Pochówki z bronią w importowanych naczyniach brązowych z obszaru środkowoeuropejskiego *Barbaricum* w młodszym okresie przedrzymskim
(1–10: D; 11–16: DK; 17–20: S; 21: N; 22–30: PL; 31: UKR)

D

1. Apensen, Kr. Stade
grób 513/1999: misa Br („steilwandiges Becken"); grot; umbo; nożyce; nóż
uwagi: datowanie na MOP niepewne
lit.: D. Ziermann 2000, s. 63 ryc. 3

2. Ballstädt, Ldkr. Gotha
– grób 6: kocioł E.8; 2 nity Fe od umba; fragm. imacza; okucia brzegu tarczy; Br ozdobna tarczka (aplikacja tarczy); brzytwa Fe: nożyk łukowaty: 2× fibula A.18a var. Altenburg; Br dolne okucie rogu do picia typu A.2b
uwagi: uzbrojenie w grobie jako pars-pro-toto
lit.: T. Grasselt 2009, s. 412–414 ryc. 3; J. Andrzejowski 1991, s. 12–16 ryc. 1; R. Bockius, P. Łuczkiewicz 2004, s. 43–50 ryc. 8, 163–165 lista 9
– grób 15: kocioł E.4/5; grot; 2 nity Fe od umba; okucia brzegu tarczy; nożyk sierpikowaty; 2× Br fibula typu N-a; Br dolne okucie rogu do picia typu A.2c; Br łańcuszki od rogów do picia (typ L.5)
uwagi: uzbrojenie w grobie jako pars-pro-toto
lit.: T. Grasselt 2009, s. 414–416 ryc. 4; J. Andrzejowski 1991, s. 12–16 ryc. 1, 52–55 ryc. 12; R. Bockius, P. Łuczkiewicz 2004, s. 60–67 ryc. 10, 173–183 lista 11

3. Fröttstädt, Kr. Gotha
grób: kocioł Br z Fe brzegiem; grot; nóż
lit.: D. W. Müller 1980, s. 67 ryc. 44: 1–3

4. Großromstedt, Kr. Apolda;
– grób 1908, K46: umbo B.7A; Br ozdobne tarczki (aplikacje tarczy); fragm. imacza J.1; miecz obosieczny w pochwie (przód: Br, tył: Fe); nóż łukowaty; Br okucie pasa; fragm. fibuli; kocioł Br z Fe brzegiem E.8
lit.: G. Eichhorn 1927, s. 254–255
– grób 1908, E1: fragm. kotła żelznego; fragm. pochwy miecza
lit.: G. Eichhorn 1927, s. 78, 260–261
– grób 1908, K63: umbo z kolcem (odpowiada typowi Zieling B1); fragm. imacza; miecz obosieczny w pochwie Fe; krótki grot; nóż łukowaty; fragm. fibuli M-a; kocioł Br z Fe brzegiem E.8
lit.: G. Eichhorn 1927, s. 256–257
– grób 1911, 41: kocioł E.8; grot; nóż; Fe fibula N?
lit.: G. Eichhorn 1927, s. 77–78, 296–297
– grób z 1926 r.: umbo B.7A; imacz J.1; okucia brzegu tarczy; 2× Br ozdobne tarczki (aplikacje tarczy); miecz obosieczny w pochwie Fe; grot; nóż oraz trzewik pochwy od noża; nożyce; nożyk sierpikowaty; dolne okucie rogu do picia (typ D wg J. Andrzejowskiego); 2× Fe fibula M; ostroga (tzw. Dreikreisplattensporn); kocioł Br z Fe E.8
lit.: G. Eichhorn 1927, s. 316-317; K. Peschel 1991, s. 142–144 ryc. 5

5. Harsefeld, Kr. Stade
– grób 21: kocioł E.8; miecz jednosieczny (W.II); okucia pochwy; grot; umbo; ostroga (Stuhlsporn)
lit.: W. Adler 1993, s. 149 ryc. 53, s. 269, Beilage 2, 3
uwagi: dat. A3/B1
– grób 26: kocioł E.8; miecz obosieczny (typ SIIa wg W. Adlera); pochwa Fe (tzw. „wzór środkowoniemiecki"); umbo (J.5); 2× ostrogi krzesełkowate; okucia rogu do picia (Br A.1 + K.2 wg J. Andrzejowskiego); fibula AII24/26
lit.: W. Adler 1993, s. 149 ryc. 53, s. 269, Beilage 2, 3
uwagi: dat. B1a
– grób 157: kocioł E.8; miecz W.III; grot; umbo z krótkim kolcem; nożyce; brzytwa półksiężycowata; 2× ostrogi (tzw. Dreikreisplattensporen)
lit.: W. Wegewitz 1984–85, s. 100–101 ryc. 37 a–b, s. 120
– grób 164: kocioł E.8; miecz obosieczny (typ SIIa wg W. Adlera); pochwa (tzw. „wzór środkowoniemiecki"); umbo z kolcem; 2× ostroga (tzw. Dreikreisplattensporn); fibula typu M-a1
lit.: W. Adler 1993, s. 142 ryc. 48, s. 149 ryc. 53, s. 269, Beilage 2, 3

6. Heimburg, Ldkr. Wernigerode
grób: kocioł E.8; miecz obosieczny t. III; fragm. pochwy; umbo z kolcem; grot
lit.: D. Rosenstock 1979, s. 58, s. 64–65 ryc. 59–60, s. 67 ryc. 61

7. Nienbüttel, Ldkr. Uelzen
„Eimergrab A": umbo B.7B (zdobione wałkami poprzecznymi na kolcu); imacz J.1; okucia brzegu tarczy; miecz obosieczny; pochwa Fe z Br trzewikiem, zdobiona srebrnymi aplikacjami; 2× grot (w tym 1egzempl. zdobiony puncowanym ornamentem); nożyce; 3× nóż; brzytwa; fibula A.18b
lit.: H. Willers 1905, s. 2, tabl. I; W. Adler 1993, s. 142 ryc. 48, s. 149 ryc. 53, s. 271

8. Quedlinburg „Bockhornschanze", Kr. Naumburg
pochówek wtórny w kurhanie z epoki brązu: kocioł brązowy; miecz obosieczny; umbo; grot
lit.: W. Schulz 1940, s. 229
uwagi: R. Müller (1985, s. 162–163) nie wspomina takiego grobu

9. Schkopau, Kr. Merseburg
– grób 44: wiadro Br E.18; miecz obosieczny; fragm. pochwy typu środkowoniemieckiego (przód: Br, tył: Fe); grot; fg. umba z kolcem (wg autorów publikacji J.4a); nity od umba; Br ozdobne tarczki (aplikacje tarczy)
lit.: B. Schmidt, W. Nitzschke 1989, s. 28, 57, 110–111 tabl. 10–11
– grób 50: umbo z kolcem (wzór „Schkopau"); miecz obosieczny; pochwa typu środkowoniemieckiego (przód: Br, tył: Fe); grot; 2× ostroga (tzw. Dreikreisplattensporn); fibula J; 2× fibula M.; kocioł E.8
lit.: B. Schmidt, W. Nitzschke 1989, s. 28, 58, tabl. 14–15
– grób 168: umbo z kolcem (wzór „Gösslunda"); grot; nity od umba; fragm. miecza obosiecznego w pochwie; kocioł E.8
lit.: B. Schmidt, W. Nitzschke 1989, s. 28, 73, tabl. 40
– grób 220: umbo B.7A? (b. krótki kolec); miecz obosieczny; pochwa (przód: Br, tył: Fe) zdobiona puncowanym ornamentem; grot; fragm. noża; nożyce; fibula M (Var. Schkopau); fibula A.18a; kocioł E.6

[26] Materiały te pozyskano już w trakcie przygotowywania do druku niniejszego tekstu, stąd nie zostały one tu uwzględnione. Część z nich doczekała się wyrywkowej publikacji (R.W. Terpilovskij, G. Zharov 2012).

lit.: B. Schmidt, W. Nitzschke 1989, s. 28, 81–82, tabl. 57–58; R. Bockius, P. Łuczkiewicz 2004, s. 50–61

10. ? Minstedt (Bremenvörde-Minstedt), Kr. Rotenburg
grób: E.7/8; umbo lub imacz lub okucia tarczy? („Schild")
lit.: H. Drescher 1963, ryc. 3; R. Mischker 1991, s. 163, 224, 276
uwagi: informacje o obecności fragmentów umba znajdują się tylko w publikacji Dreschera

DK

11. Dovr Ås, Rønne sogn, Bornholm
grób: kocioł żelazny; miecz jednosieczny; grot; umbo; nóż
lit.: E. Vedel 1886, s. 100. 310; A. Bjørnvad 1989, s. 20

12. Dillehøj, Klemensker sogn, Bornholm
grób z 1869 r.: kocioł Fe; umbo; grot; nóż
lit.: E. Vedel 1886, s. 100, 304; A. Bjørnvad 1989, s. 20

13. Hedegård, Skanderborg amt
grób A1131: misa E.67; tok; miecz jednosieczny? („jernsaks"); pierścień Au
lit.: O. Madsen 1995, s. 25 ryc. 4, 26

14. Kraghede, Hjørring amt;
grób 69: kocioł Br z Fe brzegiem E.4; miecz jednosieczny; grot; fibula Fe; nóż; brzytwa; nożyce
lit.: J. Martens 1996, s. 240; A. Bjørnvad 1989, s. 20

15. Langå, Odense amt;
- grób 1877/1: kocioł E.4; Br stamnos; 4 miecze jednosieczne (w tym 1× W.III); grot; umbo t. Błonie; dwa pierścienie Au; części wozu
  lit.: F. Sehested 1878, s. 173–180, tabl. XXXXVII–XXXIX; A. Bjørnvad 1989, s. 20; P. S. Wells 1994, s. 154–155 ryc. 2–3; R. Bockius, P. Łuczkiewicz 2004, s. 91–92 mapa 31, 194 lista 13/B14
- grób 1886/B: fragm. kotła E.5; miecz obosieczny; umbo z kolcem
  lit.: H. Petersen 1888, s. 47
- grób 2: kocioł Br; miecz jednosieczny
  lit.: E. Albrectsen 1954, s. 30, 106, ryc. 6: a, d, e
- grób 1887/3: kocioł E.4; umbo z kolcem (wzór Großromstedt); miecz obosieczny; pochwa; grot; dwa groty z zadziorami; pierścień Au
  lit.: E. Albrectsen 1954, s. 31, tabl. 6

16. Simblegaard, Klemensker sogn, Bornholm;
- grób 1/1895: fragm. kotła Br z Fe brzegiem (E.4-6); 3× miecz jednosieczny; okucia pochew; fragm. umba (B.3-4?); imacz; grot
  lit.: A. Bjørnvad 1989, s. 7–35
- grób 9/1895: fragm. kotła Br z Fe brzegiem (E.4-7); miecz jednosieczny; grot; umbo
  lit.: A. Bjørnvad 1989, s. 13 ryc. 2: 6–8, s. 14–15, 18, 25

S

17. Hjärterum, Ksp. Kuddby, Östergötland
grób: miecz jednosieczny (W. I); okucia pochwy; grot; umbo z kolcem (typ „archaiczny"); imacz o dużych kolistych płytkach; fibula odpowiadająca typowi K wg Kostrzewskiego; misa E.67
lit.: P. Nicklasson 1997, s. 198–199, ryc. 30

18. Kyrkbacken, Horns socken, Vastergötland
grób 8: miecz jedosieczny (W. II); grot; umbo z kolcem (typ „archaiczny"); fragm. imacza; kocioł Br z Fe brzegiem E.4
lit.: K. E. Sahlström 1948, s. 10–13, ryc. 6–7; P. Nicklasson 1997, s. 218–219

19. Lagerlunda, Kärna Socken, Östergötland
- grób: kocioł Br z Fe brzegiem E.10; miecz jednosieczny W.II; okucia pochwy; grot; brzytwa półksiężycowata
  lit.: P. Nicklasson 1997, s. 198, 199 ryc. 31
- grób 1843: kocioł Br z Fe brzegiem E.10; pochwa miecza obosiecznego; grot; umbo B.3-4 (reperowane?); imacz o dużych trójkątnych płytkach
  lit: P. Nicklasson 1997, s. 200, 201 ryc. 32

20. Övra Ålebäck, Ksp. Gårdby, Öland
- grób 2: kocioł E.4; 2× miecz jednosieczny (W. II); okucia pochew; 2× grot; imacz z dużymi kolistymi płytkami; umbo z kolcem (typ „archaiczny")
  lit.: U. E. Hagberg, B. Stjernquist, M. Rasch 1991, s. 441–444; P. Łuczkiewicz 2000, s. 92 tabl. 7: 1, s. 101
- grób 10; miecz jednosieczy (W.II); okucia pochwy; grot o liściu zdobionym wytrawianym ornamentem; umbo z kolcem (typ „archaiczny"); imacz o dużych kolistych płytkach; fibula odpowiadająca typowi K; misa E.74–73
  lit.: M. Rasch 2002, s. 226–230; P. Łuczkiewicz 2000, s. 92 tabl. 7: 2, s. 102

N

21. Bøler, Østfold,
grób: misa E.67; umbo z kolcem (typ „archaiczny"); umbo okrągłe; imacz z dużymi kolistymi płytkami; okucia brzegu tarczy; 2× miecz jednosieczny (W.III + W.II); okucia pochew; 3× grot; pierścień Au
lit.: J. Martens 2002, s. 252–254 ryc. 16

PL

22. Bolszewo (d. Bolschau), pow. wejherowski, woj. pomorskie
grób: kocioł Br z Fe brzegiem E.4; 2 miecz typu K.I; 2 pochwy typu 2a; 2 groty; 2 umbo (B.3/4 lub B.5/6); grot; grot typu IIa
uwagi: pochówek podwójny?
lit.: I. Undset 1882, s. 138, tabl. XV: 1; J. Kostrzewski 1919, t. I, s. 94 ryc. 83: f; t. II, s. 24, 33; P. Łuczkiewicz 2006, s. 332 nr 268; 2009, s. 99 tab. 1 nr 12

23. Ciepłe (d. Warmhof Abbau), pow. tczewski, woj. pomorskie
grób: kocioł Br z Fe brzegiem typu E.4; miecz typu III (J. Kostrzewski typ IV) + fragm. pochwy; grot typu IIa; grot typu L/4; fibula; 6× nit od umba
lit.: Amtlicher Bericht des WPM XXVII, 1907, s. 26–27; J. Kostrzewski 1919a, t. II, s. 26, 35, 83; D. Bohnsack 1938, s. 155 nr 75; P. Łuczkiewicz 2006, s. 334 nr 275; 2009, s. 99 tab. 1 nr 11

24. Czeladź Wielka, pow. górowski, woj. dolnośląskie
grób 1: wiadro Br E.21; fragm. głowni miecza obosiecznego t. II w pochwie żelaznej; umbo B.4; fragm. umba B.9?; 2× grot (t. L/2 i A/3); 3 noże; 2 brązowe rękojeści
lit.: Ch. Pescheck 1939, s. 54, 207–208, 209 ryc. 145, 211 ryc. 146; P. Łuczkiewicz 2006, s. 334 nr 275; 2009, s. 99 tab. 1 nr 9

25. Opalenie (d. Münsterwalde), pow. tczewski, woj. pomorskie
grób: wiadro Br E.20; fragm. kolczugi; miecz t. III/4 (wg J. Kostrzewskiego damascenizowany) + pochwa t. 4; grot t. A/3; fibula E
lit.: I. Undset 1882, s. 138, tabl. XV: 2; J. Kostrzewski 1919, t. I s. 87 przyp. 2, 88 ryc. 70: e, s. 97, 102; t. II, s. 26; P. Łuczkiewicz 2006, s. 341 nr 319; 2009, s. 99 tab. 1 nr 6

26. Rządz (Grudziądz-Rządz – d. Rondsen), woj. kujawsko-pomorskie
grób z 22.11.1883: wiadro brązowe E.18a; miecz t. III/1 w brąz pochwie *opus interrasile*; miecz W.II?; umbo typu B.7A; fibula zbliżona do L (lub J. Kostrzewski ryc. 18); fibula typu J?
uwagi: spójność zespołu i współobecność miecza obosiecznego z jednosiecznym są wątpliwe
lit.: J. Bohm 1885, s. 5–7, tabl. II: 45–50; S. Anger 1890, s. 10–11; tabl. IV: 2; P. Łuczkiewicz 2006, s. 350; 2009, s. 99 tab. 1 nr 5

27. Starzyno (d. Groß Starsin), pow. pucki, woj. pomorskie
grób: wiadro brązowe E.20; miecz jednosieczny; umbo „półkuliste";
lit.: Amtlicher Bericht des WPM XX, 1899, s. 42–43, ryc. 19; H. Conwentz 1905, tabl. 67: 2; J. Kostrzewski 1919a, t. II, s. 45, 79; P. Łuczkiewicz 2006, s. 351 nr 342; 2009, s. 100 tab. 1 nr 39

28. Troszyn, pow. kamieński, woj. zachodnio-pomorskie
grób: wiadro Br typu E.19; fragm. miecza jednosiecznego t. W.II; miecz obosieczny t. III/1; pochwa t. 5a; umbo t. B.8; umbo odpowiadające typowi 4c wg Jahna lub G1 wg Zielinga; 4× nit Fe + 2× nit Br od umba; fragm. imacza (?) Fe o ósemkowatych płytkach mocują-

cych; fragm. imacza Fe o trójkątnych płytkach typu skandynawskiego (typ D wg Zielinga); fragm. grotu; fragm. noża Fe; fragm. fibuli Fe
lit.: H. Machajewski 2006, s. 86–88; 99–105 ryc. 9–15; P. Łuczkiewicz 2006, s. 355 nr 372; 2009, s. 99 tab. 1 nr 10

29. Wierzbice, (Konradserbe), stan. 4, pow. wrocławski, woj. dolnośląskie
grób 1: fragm. kotła Br z Fe brzegiem (E.4?); miecz t. II/2a + pochwa t. 1a; fragm. umba t. B.4 + nity + fragm. imacza t. J.1; grot t. A/1 + tok; fragm. ostrogi; 2× nóż; nożyce; klamra t. K.48; 2× dolne okucie rogu do picia t. A.1 (Br i Fe)
lit.: Ch. Pescheck 1939, s. 177–178, ryc. 135; P. Łuczkiewicz 2006, s. 324 nr 204; 2009, s. 99 tab. 1 nr 4

30. Zubowice, pow. zamojski, woj. lubelskie
grób: situla Br nawiązująca do typu E.20; fibula K; grot włóczni; tok; trzy nity od umba
lit.: J. Kokowski 1991, s. 46–51; P. Łuczkiewicz 2006, s. 327 nr 225; 2009, s. 100 tab. 1 nr 40

UKR

31. Mutyn, raj. Sumy
grób

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

Wykaz skrótów

Die Bewaffnung –
von Carnap-Bornheim C., Ilkjær J., Kokowski A., Łuczkiewicz P. (red.), *Die Bewaffnung der Germanen und ihrer Nachbarn in den letzten Jahrhunderten vor Christi Geburt*, Internationale Tagung 23.–25.09.1999 in Nałęczów, Lublin 2002.

Na granicach antycznego świata –
Czopek S., Kokowski A. (red.), *Na granicach antycznego świata. Sytuacja kulturowa w południowo wschodniej Polsce i regionach sąsiednich w młodszym okresie przedrzymskim i okresie rzymskim*, Rzeszów 1999.

Literatura

Adler W.
1993 *Studien zur germanischen Bewaffnung. Waffenmitgabe und Kampfesweise im Niederelbegebiet und im übrigen Freien Germanien um Christi Geburt*, (= Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde, 58), Bonn.

Albrectsen E.
1954 *Fynske Jernaldergrave I. Førromersk jernalder*, København.

Andrzejowski J.
1991 Okucia rogów do picia z młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich w Europie środkowej, „Mat. Star. Wcz.", t. 6, s. 7–120.
1999 Hryniewicze Wielkie – cmentarzysko z pogranicza dwóch światów, [w:] Andrzejowski J. (red.), *COMHLAN. Studia z archeologii okresu przedrzymskiego i rzymskiego w Europie Środkowej dedykowane Teresie Dąbrowskiej w 65. rocznicę urodzin*, Warszawa, s. 17–59.

Anger S.
1890 *Das Gräberfeld zu Rondsen im Kreise Graudenz*, Graudenz.

Ambroz A.K.
1966 *Fibuly juga evropejskoj časti SSSR (II v. do n.e. – IV v. n.e.)*, (= Svod archeologičeskich istočnikov, D 1-30), Moskva.

Babeş M.
1993 *Die Poienești-Lukaševka-Kultur. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte im Raum östlich der Karpaten in den letzten Jahrhunderten vor Christi Geburt*, (= Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde, 30), Bonn.
2005 The brooch from Horodnica: Dacian, Celtic or Germanic?, [w:] Dobrzańska H., Megaw V., Poleska P. (red.), *Celts on the Margin. Studies in European Interaction 7th Century BC – 1st Century AD, dedicated to Zenon Woźniak*, Kraków, s. 121–129.

Bjørnvad A.
1989 Førromerske kedelgrave fra Simblegaard på Bornholm, „Arkaeologiske Skrifter", t. 3, s. 7–35.

Bochnak T.
2005 *Uzbrojenie ludności kultury przeworskiej w młodszym okresie przedrzymskim*, Rzeszów.
2011 Kierunki napływu celtyckich kotłów z żelaznym brzegiem jako odbicie oddziaływań latenizacyjnych w kulturze oksywskiej, [w:] Fudziński M., Paner H. (red.), *Między kulturą pomorską a kulturą oksywską. Przemiany kulturowe w okresie lateńskim*, Gdańsk, s. 57–77.

Bockius R., Łuczkiewicz P.
2004 *Kelten und Germanen im 2. und im 1. Jh. v. Chr. – archäologische Bausteine zu einer historischen Frage*, (= Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz, 58), Mainz.

Bohm J.
1885 Das Gräberfeld von Rondsen bei Graudenz, „Zeitschrift für Ethnologie", t. 17, Berlin, s. 1–7.

Bohnsack D.
1938 *Die Burgunden in Ostdeutschland und Polen während des letzten Jahrhunderts v. Chr.*, (= Quellenschriften ostdeutschen Vor- und Frühgeschchte, 4), Leipzig.

Bolla M., Boube Ch., Guillaumet J.-P.
1991 Les situles, [w:] Feugère M., Rolley C. (red.), *La vaisselle tardo-républicaine en bronze. Actes de la table-ronde CNRS organisée à Lattes du 26 au 28 avril 1990 par l'UPR 290 (Lattes) et le GDR 125 (Dijon)*, Dijon, s. 7–22.

Brandt J.
2001 *Jastorf und Latène. Kultureller Austausch und seine Auswirkungen auf soziopolitische Entwicklungen in der vorrömischen Eisenzeit*, (= Internationale Archäologie, 66), Rahden/Westf.

Caumont O.
2011 *Dépôts votifs d'armes et d'équipements militaires dans la sanctuaire gaulois et gallo-romain des Flaviers à Mouzon (Ardennes)*, (= Monographies instrumentum, 39), Montagnac.

Conwentz H.
1905 *Das Westpreussische Provinzial-Museum 1880–1905*, Danzig.

Cosack E.
2011 *Das latène-kaiserzeitliche Scheiterhaufengräberfeld bei Sorsum, Stadt Hildesheim sowie zur Ethnogenese der Cherusker*, Oldenburg.

Czarnecka K.
2007 *Oblin. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in Südmasowien*, (= Monumenta Archaeologica Barbarica, XIII), Warszawa.

Dąbrowscy I. i K.
1967 *Cmentarzysko z okresów późnolateńskiego i wpływów rzymskich w Wesółkach, pow. Kalisz*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
Dąbrowska T.
1988 *Wczesne fazy kultury przeworskiej. Chronologia – zasięg – powiązania*, Warszawa.
2001 Wschodnie tereny kultury przeworskiej w młodszym okresie przedrzymskim, „WA", t. 54 (1999–2001), s. 25–36.
2009 Młodszy okres przedrzymski na Mazowszu i zachodnim Podlasiu, „Mat. Star. Wcz.", t. 7, s. 1–246.
Dobrzańska K., Liversage D.
1983 The weapon cemetery at Harnebjerg on Langeland, Denmark, „Studien zur Sachsenforschung", t. 4, s. 223–291.
Drescher H.
1963 Nachbesserungen und Reparaturen an keltischen und römischen Metallgeschirr, „Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte", t. 32, Hannover, s. 44–53.
Eger Ch.
1999 *Die jüngere vorrömische Eisen- und römische Kaiserzeit im Luhetal (Lüneburger Heide)*, t. 1–2, (= Internationale Archäologie, 56), Rahden/Westf.
Eggers H.-J.
1951 *Der römische Import im Freien Germanien. Atlas der Urgeschichte, Beih. 1*, Hamburg.
Eichhorn G.
1927 *Der Urnenfriedhof auf der Schanze bei Großromstedt*, Leipzig.
Eremenko W.E., Žuravlev W.G.
1992 Chronologia mogilnika Čaplin verchnedneprovskogo varianta zarubinieckoj kultury, [w:] Ščukin M. B., Gej O. A. (red.), *Prob'lemy chronologii epochi latena i rimskogo vremeni*, Sankt-Peterburg, s. 55–79.
Frey O.-H.
1986 Einige Überlegungen zu den Beziehungen zwischen Kelten und Germanen in der Spätlatènezeit, [w:] „Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte", t. 7, Gedenkschrift Gero von Merhart, Marburg, s. 45–79.
Garbacz K.
2009 Ergebnisse der Forschungen auf der grossen Nekropole in Pikule, Gemeinde Janów Lubelski – Beitrag zu den Studien über die jüngere vorrömische Eisenzeit in Polen, „Spr. Arch.", t. 61, s. 297–379.
Gąsior M., Kaszewska E.
1976 Inventaria Archaeologica Pologne, Fasc. 37.
Ginalski J.
1991 Ostrogi kabłąkowe kultury przeworskiej. Klasyfikacja typologiczna, „Prz. Arch.", t. 38, s. 53–84.
Gopak W. D., Šovkopljas A. M.
1983 Černyj metall zarubinieckogo poselenia na Obolnoj v Kieve, „Sov. Arch.", t. 4, s. 154–160.
Grasselt T.
2009 Neue Ausgrabungen und Funde aus der Übergangsperiode der frühen Kaiserzeit Thüringens, [w:] Salač V., Bemmann J. (red.), *Mitteleuropa zur Zeit Marbods, Tagung Roztoky u Křivoklátu 4.–08.12.2006 Anlässlich des 2000 jährigen Jubiläums des römischen Feldzuges gegen Marbod, 19. Internationales Symposium „Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum*, Praha–Bonn, s. 405–424.
Graue J.
1974 *Die Gräberfelder von Ornavasso*, (= Hamburger Beiträge zur Archäologie, Beih. 1), Hamburg.
Guillaumet J.-P.
2000 Le metal, [w:] *Levroux 5. Le village Celtique des Arènesà Levroux*, (= „Revue archéologique du Centre de la France", suppl. 19), s. 101–120.
Guštin M.
1991 *Posočje. Posočje in der jüngerern Eisenzeit*, (= Catalogi et Monographiae, 27), Ljubljana.
Hagberg U. E., Stjernquist B., Rasch M.
1991 *Ölands Järnåldersgravfält*, t. 2, Kalmar.
Hingst H.
1980 Zweedorf, ein Urnenfriedhof der vorrömischen Eisenzeit im Grenzbereich Holstein, Mecklenburg, Nord-Ost-Niedrsachsen, [w:] Krüger Th., Stephan H.-G. (red.), *Beiträge zur Archäologie Nordwestdeutschlands und Mitteleuropas. Festschrift K. Raddatz zum 65. Geburtstag*, (= „Materialhefte zur Ur- und Frühgeschichte Niederachsens", 16), Hildesheim, s. 111–137.
Jażdżewska M.
1985 Najciekawsze obiekty na stanowisku kultury przeworskiej w Siemiechowie nad górną Wartą, „PMMAiE", t. 32, s. 109–143.
Kasparova K.W.
1969 Mogilnik i poselenie u der. Otveržiči, „MIA SSSR", t. 160, s. 131–168.
1989 Sootnošenije velbarskoj i zarubiniečkoj kultur v Pripjatskom Polese, [w:] Kokowski A. (red.), *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim*, Lublin, t. II, s. 263–282.
Keiling H.
2009 Ein Steinkreis mit Urnenfriedhof der vorrömischen Eisenzeit in der Nezebander Heide bei Greifswald, [w:] *Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern 2009 (2010)*, Greifswald, s. 93–170.
Kokowski A.
1991 *Lubelszczyzna w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim*, Lublin.
1999 Strefy kulturowe w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim na łuku Karpat. Część I – od młodszego okresu przedrzymskiego do młodszego okresu rzymskiego, [w:] *Na granicach antycznego świata*, Rzeszów, s. 25–44.
Kokowski A., Łuczkiewicz P.
2002 Pikule – ein militärischer Opferplatz (?) aus der jüngeren vorrömischen Eisenzeit, [w:] *Die Bewaffnung*, Lublin, s. 147–162.
Kostrzewski J.
1919 *Die ostgermanische Kultur der Spätlatenzeit*, (= Mannus-Bibliothek, 19), Leipzig–Würzburg.
Kozak D.N.
1982 Eine Bestattung aus dem ersten nachchristlichen Jahrhundert am Oberlauf des Dnjestr, „Germania", t. 60, s. 534–545.
1984 *Pševorska kultura u Verchnomu Podnistrovi i Zachidnom Pobužži*, Kijiv.
Kropotkin V.V.
1977 Denkmäler der Przeworsk-Kultur in der Westukraine und ihre Beziehungen zur Lipica- und Černjahov-Kultur, [w:] Chropovský B. (red.), *Symposium Ausklang der Latène-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donaugebiet*, Bratislava, s. 173–200.
Kucharenko Ju.B.
1959 Čaplinskij mogilnik, „MIA SSSR", t. 70, s. 154–180.
1970 Pogrebenie u s. Peresypki, „MIA SSSR", t. 176, s. 33–35.
Liéger A.
1997 *La nécropole gallo-romaine de Cutry (Meurthe-et-Moselle)*, (= Études lorraines d'archéologie nationale, 3), Nancy.
Łuczkiewicz P.
1999 Grób nr 3 z cmentarzyska w Hryniowie (Zachodnia Ukraina) – w kwestii kontaktów kultury przeworskiej z bałkańskim kręgiem kulturowym, [w:] *Na granicach antycznego świata*, Rzeszów, s. 117–123.

2000 W kwestii genezy i rozprzestrzenienia umb z kolcem z młodszego okresu przedrzymskiego, „Prz. Arch.", t. 48, s. 83–114.
2006 *Uzbrojenie ludności ziem Polski w młodszym okresie przedrzymskim*, (= Archaeologia Militaria, II), Lublin.
2007 Späteisenzeitliche Waffenopferplätze in Polen, [w:] *Keltische Einflüsse im nördlichen Mitteleuropa während der mittleren und jüngeren vorrömischen Eisenzeit. Akten des Internationalen Kolloquiums in Osnabrück 29. März – 1. April 2006*, (= Römisch-Germanische Kommission, Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte, 9), Bonn, s. 211–226.
2009 Ostgermanische Eliten der jüngeren vorrömischen Eisenzeit im Spiegel des archäologischen Fundgutes, [w:] Egg M., Quast D. (red.), *Aufstieg und Untergang: Zwischenbilanz des Forschungsschwerpunktes „Studien zu Genese und Struktur von Eliten in vor- und frühgeschichtlichen Gesellschaften"*, (= Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz, 82), Mainz, s. 79–105.

Łuczkiewicz P., Schönfelder M.
2010 Untersuchungen zur Ausstattung eines späteisenzeitlichen Reiterkriegers aus dem südlichen Karpaten- oder Balkanraum, „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz", t. 55, 2008 (2010), s. 159–210.

Machajewski H.
2006 Cmentarzysko ludności kultury jastorfskiej z fazy marianowickiej oraz grób z młodszego okresu przedrzymskiego w Troszynie, pow. Kamień Pomorski, [w:] Nowakowski W. (red.), *Goci i ich sąsiedzi na Pomorzu. Materiały z konferencji „Goci na Pomorzu Środkowym", Koszalin 28–29 października 2005*, Koszalin, s. 83–105.

Madsen O.
1995 Hedegård - et center fra sen førromersk jernalder og ældre romertid i Midtjylland, [w:] *Archäologie in Schleswig 4. Symposium Wohlde 31.3–1.4.1995*, s. 20–36.

Maksimov E.W.
1972 *Srednee Podniprovje na rubeže našej ery*, Kijev.

Maksimov E.W., Petrašenko W.A.
1988 *Slavjanskije pamjatniki u s. Monastyrek na Srednem Dnepre*, Kijev.

Martens J.
1992 The PreRoman Iron Age Cemetery at Kraghede. On the so-called „Kraghede-group" and its Cultural Position in the Light of Recent Research and the Excavations at Borremose, „Barbaricum", t. 2, s. 114–136.
1996 Die vorrömische Eisenzeit in Südskandinavien. Probleme und Perspektiven, „Prähistorische Zeitschrift", t. 71, s. 218–243.
1997 The Pre-Roman Iron Age in North Jutlland, [w:] Martens J. (red.), *Chronological Problems of the Pre-Roman Iron Age in Northern Europe. Symposium at the Institute of Prehistoric and Classical Archaeolgy University of Copenhagen, December 8, 1992*, Copenhagen, s. 107–137.
2002 The Introduction of the Weapon Burial Rite in Southern Scandinavia during the Late Pre-Roman Iron Age. New perspectives in the light of recent chronological research, [w:] *Die Bewaffnung*, Lublin, s. 229–265.

Metzler J.
1984 Treverische Reitergräber von Goeblingen-Nospelt, [w:] *Trier. Augustusstadt der Treverer. Stadt und Land in vor- und frührömischer Zeit*, Trier, s. 87–99.

Metzler J., Metzler-Zens N., Méniel P.
1999 *Lamadelaine. Une nécropole de l'oppidum Titelberg*, Luxembourg.

Mischker R.
1991 *Untersuchungen zu den römischen Metallgefäßen in Mittel- und Westeuropa*, Frankfurt a.M. – Berlin – New York – Paris.

Müller D.W.
1980 Die ur- und fühgeschichtliche Besiedlung des Gothaer Landes, „Alt-Thüringen", t. 17, s. 19–180.

Müller R.
1985 *Die Grabfunde der Jastorf- und Latènezeit an unterer Saale und Mittelelbe*, (= Veröffentl. Landesmus. Vorgesch. Halle, 38), Berlin.

Nicolăescu-Plopşor C.S.
1945–47 Antiquités celtiques en Oltenie, „Dacia", t. 11/12, s. 17–33.

Nicklasson P.
1997 *Svärdet ljuger inte. Vapenfynd från äldere järnålder på Sveriges fastland*, (= Acta Arch. Lundensia, Ser. Prima 4°, Nr. 22), Lund.

Nikolov B.
1965 Trakijski pamietniči v'v Vračansko, „Izviestia Arh. Inst." (= Bulletin de l'Institut archeologique bulgare, t. 28), s. 163–202.
1981 Trakijski pogrebenija pri s. Sofronievo, Vračanskij Okrug, „Archeologia", t. 23/3, s. 30–41.
1990 Trakijski nahodki ot severozpada Bulgarija, „Archeologia", t. 32/4, Sofia, s. 14–25.

Nowakowska M., Maciałowicz A.
2006 Naszyjniki tzw. koronowate z Kluczewa i Lochstädt. Przyczynek do badań kontaktów Sambii i północnego Mazowsza w młodszym okresie przedrzymskim, [w:] Nowakowski W. (red.), *Pogranicze trzech światów. Kontakty kultur: przeworskiej, wielbarskiej i bogaczewskiej w świetle materiałów z badań i poszukiwań archeologicznych*, (= „Światowit", Supplement Series: P, XIV), Warszawa, s. 321–334.

Oblomskij A.M.
2000 Materialy zarubiniečkogo perioda na poselenii Litvinoviči 3 v Srednej Posejme, Stratum plus, z. 4, s. 141–155.

Oblomskij A.M., Terpilovskij R.W.
1994a Posejmja u latenskij čas, „Arheologia", z. 3, s. 41–51.
1994b O svjazach naselenija Čentralnoj Evropy i vostoka Dneprovskogo Levoberežja v latenskoje i rannerimskoje vremja, [w:] Kokowski A. (red.), *Kultura przeworska*, t. 1, Lublin, s. 159–181.

Okulicz J.
1971 Cmentarzysko z okresów późnolateńskiego i rzymskiego w miejscowości Dobrzankowo, pow. Przasnysz, „Mat. Star. Wcz.", t. 1, s. 127–171.

Pačkova S.P.
2004 Puti formirovanja fibulnogo kompleksa zarubiniečkoj kultury, [w:] Kozak D.N. (red.) *Arheologia davnych slovjan*, Kijiv, s. 9–38.
2006 *Zarubinieckaja kultura i latenizirovannie kultury Evropi*, Kiev.

Pernet L., Carlevaro E., Tori L., Vetti G.,
Della Casa P., Schmid-Skimić B.
2006 *La necropoli di Giubiasco (TI), les tombes de La Tène finale et d'Epoque Romaine, t. II*, (= Collectio Archaeologica, 4), Zürich.

Pescheck Ch.
1939 Die frühwandalische Kultur in Mittelschlesien, (= Quellenschriften zur ostdeutschen Vor- und Frühgeschichte, 5), Leipzig.

Peschel K.
1991 Zur Chronologie und Struktur des elbgermanischen Gräberfeldes Großromstedt, [w:] Horst F., Keiling H. (red.), *Bestattungswesen und Totenkult*, Berlin, s. 131–155.

Petersen H.
1888 *Vognfundene i Dejbjerg. Præstegårdsmose ved Ringkøbing 1881 og 1883*, København.

Pieta K.
1982 *Die Púchov-Kultur*, (= Studia archaeologica slovaca Instituti archaeologici Academiae scientiarum slovacae, 1), Nitra.
Pobol' L.D.
1973 *Sl'avianskije drevnosti Belarussii*, Minsk.
Popov R.
1931–33 Novootkriti predistoričeski starini, „Izvestia Arheologičeski Institut", t. 7, s. 349–358.
Popović P.
2009 Scordisci on the Fringes of the Hellenistic World, [w:] Tiefengraber G., Kavur B., Gaspari A. (red.), *Keltske Študje II. Studies in Celtic archaeology. Papers in honour of Mitja Guštin*, (= „Protohistoire Européenne", 11), Montagnac, s. 247–258.
Rangs-Borchling A.
1963 *Das Urnengräberfeld von Hornbek in Hollstein*, (= Offa-Bücher, 18), Neumünster.
Rapin A.
1987 Le système de suspension des fourreaux d'épées lateniens aux IIIe siècle av. J.-C. Innovations techniques et reconstitution des élements perissables, [w:] *Celti ed Etruschi nel' Italia centro-settentrionale dal V secolo a. C. alla romanizzazione. Colloquio Internazionale Bologna 1985*, Bologna, s. 529–539.
Rasch M.
2002 The apperance of weapon graves in scandinavia around the Birth of Christ – some interpretations in the light of weapon graves from Öland, [w:] *Die Bewaffnung*, Lublin, s. 223–231.
Rieckhoff S.
1998 Ein keltisches Symposion. Spätrepublikanisches Bronzegeschirr vom Mont Beuvray als wirtschaftlicher und gesellschaftlicher Faktor, [w:] Müller-Karpe A. Brandt H., Jöns H., Krauße D., Wigg A. (red.), *Studien zurArchäologie der Kelten, Römer und Germanen in Mittel-und Westeuropa. Alfred Haffner zum 60. Geburtstaggewidmet*, (= Internationale Archäologie, Studia honoraria, 4), Rahden/Westf., s. 489–517.
Rosenstock D.
1979 Das Gräberfeld von Heimburg, Kr. Wernigerode, [w:] „Römische Funde aus Ostniedersachsen. Veröffentlichungen des Braunschweigischen Landesmuseums", t. 20, Barunschweig, s. 56–73.
Rustoiu A.
2005 The Padea-Panagjurski Kolonii Group in south-western Transylvania (Romania), [w:] Dobrzańska H., Megaw V., Poleska P. (red.), *Celts on the Margin. Studies in European Interaction 7th Century BC – 1st Century AD, dedicated to Zenon Woźniak*, Kraków, s. 109–119.
Sahlström K.E.
1948 *Gravfältet på Kyrkbacken i Horns socken*, Västergötland, Stockholm.
Ščukin M.B.
1981 Zabytki wielbarskie a kultura czerniachowska, [w:] Malinowski T. (red.), *Problemy kultury wielbarskiej*, Słupsk, s. 135–161.
1994 *Na rubeže er. Opit istoriko-archeologičeskoj rekonstrukci političeskich sobytij III v. do n.e. – I v. n.e.*, Sankt-Peterburg.
2005 *Gotskij put. Goty, Rim i černjahovska kultura*, Sankt-Peterburg.
Ščukin M.B., Valkova T.P., Ševčenko Yu.Yu.
1992 New finds of "Kronenhalsringe" in the Chernigov region Ukraine and some problems of their interpretation, „Acta Archaeologica", t. 63, København, s. 39–56.
Schmidt B., Nitzschke W.
1989 *Ein Gräberfeld der Spätlatènezeit und der frührömischen Kaiserzeit bei Schkopau, Kr. Merseburg*, Halle.
Schmidt-Thielbeer E.
1967 *Das Gräberfeld von Wahlitz, Kr. Burg: ein Beitrag zur frühen römischen Kaiserzeit im nördlichen Mitteldeutschland*, (= Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte in Halle), Berlin.
Schulz W.
1940 Bodendenkmalschutz und Naturschutz, „Nachrichtenblatt für deutsche Vorzeit", t. 16, Berlin, s. 227–229.
Sehested F.
1878 *Fortidsminder og oldsager fra engen om Broholm*, København.
Skiba L.E.
2001 *Pirogivskij mogilnik zarubinieckoj kultury*, Kijiv.
Śmiszko M.
1932 *Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Małopolsce Wschodniej*, Lwów.
Teodor S.
1999 *Regiunile Est-Carpatice ale României în secolele V-II î. D. HR. Considerați generale și repertoriu arheologic*, București.
Terpilovskij R.W.
1989 K probleme kontaktov kijevskoj i velbarskoj kultur, [w:] Kokowski A. (red.), *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim*, t. 2, Lublin, s. 231–247.
Terpilovskij R.W., Bilinskaja L.I.
2010a Truposožženie znatnogo woina rubeža er na Sejme, [w:] *Germanija – Sarmatija*, Kaliningrad – Kursk, s. 45–55.
2010b Cremation of a Noble Warrior from the Turn of Eras in the Seym River Region, [w:] *Ukrainian Archaeology 2010*, s. 77–85.
Terpilovskij R.W., Zharov G.
2012 A Warrior Cemetery from the Turn of the Eras on the River Seym, [w:] *Inter Ambo Maria. Northern Barbarians from Scandinavia towards the Black Sea. Abstract of presentations*, Simferopol, s. 301–311.
Undset I.
1882 *Das erste Auftreten Eisens in Nord-Europa*, Hamburg.
Ursachi V.
1995 *Zagridava. Cetatea dacică de la Brad*, (= Bibliotheca Thracologica, X), București.
Vedel E.
1886 *Bornholms Oldtidsminder og Oldsager*, København.
Völling Th.
1994 Studien zu Fibelformen der jüngeren vorrömischen Eisenzeit und ältesten römischen Kaiserzeit, „Ber. RGK", t. 75, s. 147–282.
Wegewitz W.
1962 *Der Urnenfriedhof von Ehestorf-Vahrendorf im Kreise Harburg aus der vorrömischen Eisen- und der älteren römischen Kaiserzeit*, (= Die Urnenfriedhöfe in Niedersachsen, 6), Hildesheim.
1972 *Das langobardische Brandgräberfeld von Putensen, Kr. Harburg*, Hildesheim.
1984–85 Bestattungen in importiertem Bronzegeschirr in den Urnenfriedhöfen der jüngeren vorrömischen Eisen- und der älteren römischen Kaiserzeit im Gebiet beiderseits der Niederelbe, Hammaburg N.F. 7, s. 69–132.
Wells P. S.
1994 Interactions between Denmark and Central Europe in The Late Prehistoric Iron Age: The Prelude to Gudme and Lundeborg, [w:] Nielsen P. O., Randsborg K., Thrane H. (red.), *The Archaeology of Gudme and Lundeborg. Papers presented at a Conference at Svendborg, October 1991*, København, s. 151–159.

Wielowiejski J.
1985 Die spätkeltischen und römischen Gefäße in Polen, „Ber. RGK", t. 66, s. 123–320.
Willers H.
1905 *Neue Untersuchungen über römische Bronzeindustrie in Capua und in Niedergermanien*, Hannower.
Wołągiewicz R.
1997 *Lubieszewo. Materiały do studiów nad kulturą społeczności Pomorza Zachodniego w okresie od IV w. p.n.e. do I w. n.e.*, Szczecin.
Woźniak Z.
1974 *Wschodnie pogranicze kultury lateńskiej*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
Zieling N.
1989 *Studien zu germanischen Schilden der Spätlatène- und der römischen Kaiserzeit im freien Germanien*, t. 1–3, (= British Archaeological Reports, International Series 505), Oxford.
Zielonka B.
1969 Rejon Gopła w okresie późnolateńskim i rzymskim, „FAP", t. 20, s. 147–218.
Ziermann D.
2000 Begräbnisse in Bronzegefäßen, „Archäologie in Niedersachsen", t. 3, s. 60–64.

Piotr Łuczkiewicz, Roztislav W. Terpilovskij

Kriegergrab aus der jüngeren vorrömischen Eisenzeit in der Ortschaft Mutyn in der nordöstlichen Ukraine

Zusammenfassung

Das dargestellte Grab wurde zufällig Ende 2009 freigelegt. Im Inneren eines umgestülpten Gefäßes befanden sich ein gekrümmtes Schwert und eine gekrümmte Lanzenspitze, wie auch eine mit dem Buckel zugedeckte Bronzesitula mit verbrannten Knochen und kleineren Ausstattungselementen. Alle Gegenstände waren mit einer dünnen Schicht Feuerpatina bedeckt. Während der im Frühjahr 2010 von R.W. Terpilovskij eingeleiteten Ausgrabungen legte man frei und untersuchte 12 weitere Gräber, in denen man u.a. verschiedene Bewaffnungselemente und Bronzegefäße feststellte.

Die entdeckten Formen (u.a. lokale Form der spätlatènen Fibeln mit dem gebogenen Bügel; ein Situla-Eimer E22; ein zweischneidiges Schwert vom Typ I/2 in der Scheide vermutlich vom Typ 1; eine Gürtelschnalle vom Typ K.49; ein spezifischer Schildbuckel mit dem Dorn; eine Lanzenspitze, zwei Eisensporen vom Typ A), die in der analysierten Bestattung zum Vorschein kamen, lassen sie in die Phase LTD2 und eventuell in die Regierungszeit von Kaiser August, oder – in der Periodisierung der Przeworsk-Kultur – an das Ende der vorrömischen Eisenzeit datieren (Phase A3). Die Bronzesitula, die hier als Urne galt, wie auch die komplette Militärausrüstung mit Waffen und Sporen weisen auf die hohe Militär- und Gesellschaftsrang des Verstorbenen und seine Zugehörigkeit zur Kriegerelite. Besonders schwer fällt der Versuch, das Grab aus Mutyn bezüglich der Kulturzugehörigkeit zu klassifizieren, wie auch die Herkunft des bestatteten Kriegers zu bestimmen. Das Tongefäß weist große Ähnlichkeit mit der für den Jastorf-Kreis charakteristischen Keramik; nicht zu übersehen sind auch die Anknüpfungen an die lokalen Materialien vom Typ Charievki. Die Bestattungen mit der Bewaffnung sind jedoch im Milieu der Zarubincy-Kultur eine Seltenheit. Sehr zahlreich kommen sie aber in der breiten Zone vom Halbinsel Jütland und in der Region an der unteren Elbe, über das Gebiet der Oksywie- und Przeworsk-Kultur bis zur unteren und mittleren Donau vor. In jedem von diesen Kulturkreisen kann man zahlreiche Analogien zu den einzelnen Ausstattungselementen des beschriebenen Grabs finden. Die hier erkennbare, multikulturelle und multiethnische Mischung der Merkmale mit zahlreichen Anknüpfungen sowohl an die Przeworsk- Kultur als auch an den Jastorf-Kreis, mit vielen lokalen Konnotationen in den Materialien vom Typ Charievki, wie auch in dem Latène-Kulturkreis widerspiegelt wunderbar die komplizierte politische und kulturelle Situation am Ende der vorrömischen Eisenzeit und an der Wende der Römischen Keiserzeit im Östlichen Mitteleuropa. Der in Mutyn bestattete Krieger, am wahrscheinlichsten germanischer Herkunft, der der damaligen Militär- und Gesellschaftsoberschicht angehörte, muss zu seinen Lebzeiten viele verschiedene Welten kennen gelernt haben.